

СВЕТЪТ – ОТ ФУНДАМЕНТАЛНА КРИЗА КЪМ СВОЕОБРАЗНА АГОНИЯ?...

Велчо Стоянов¹

„Мнозина са отчайващо невежи по отношение на огромните предизвикателства, които ни очакват в бъдеще“

М. Каку

„Човекът е най-големия враг на човечеството“...

(а следователно и на самия себе си – В.С.)

Ал. Кинг и Б. Шнайдер –

Из доклад на Римския клуб от 1972 г.

„Дори една песъчинка да се премести на Земята, това се отразява и извън нейните предели“

Й. Г. Фихте, С. Н. Булгаков

УВОД

Очевидно е, че настоящото заглавие е твърде песимистично, но то не е оригинално. Заимствали сме го от *Декларация на Световния екуменически форум*, проведен през 1993 г. в Чикаго, САЩ², т.е. тези мисли-изводи за състоянието на нашия свят са от преди над 20 години. Едва ли някои разумен и информиран човек би допуснал и/или предположил, че през този над 20 годишен период фундаменталното кризисно състояние на света се е подобрило. Напротив, през 1987-2000 г. вилня Азиатската финансово-икономическа криза, а от 2008 г. сме в обятията на глобалната финансово-икономическа криза, т.е. кризисното състояние на света не се е подобрило, а се е влошило. На тази основа започна да се говори за „социално-икономическа парализа“³

¹ Велчо Стоянов е доктор на икономическите науки, дългогодишен професор от катедра „Финанси“ на УНСС.

² Вж.: Декларация за световен етос. Парламент на световните религии от 04.09.1993 г., Чикаго, САЩ, С., 2005, изд. „КХ“, с. 1 и 3.

³ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма..., С., 2000, изд. „В.Люцканова, с. 387.

(на глобална основа), за „морална шизофрения“⁴, за настъпването на „хаос“⁵, дори на „нов ад“⁶.

Мисълта ни е, че още по-голяма сила придобиват констатациите на Световния екуменически форум, че „Светът се намира в своеобразна агония ... Нашият свят преминава през фундаментална криза: криза на световната икономика, на световната екология, на световната политика. Навсякъде се установява липсата на глобална визия, заплашителното натрупване на нерешени проблеми, политическото парализиране, посредственото политическо ръководство, което няма никаква проникателност и предвидливост и като цяло има прекалено слабо съзнание за общото благо ... Налице е водещо до гибел глобално развитие“⁷.

Следователно, нещата в ускорено глобализация или “американизиращ се свят”, както казват някои автори, не вървят към подобряване, а към влошаване на фундаменталното или тоталното му кризисно състояние. В подкрепа на казаното ще добавим, че още около средата на 90-те години на миналия век известният автор А. Тофлър обяви настъпването на т.нар. „нов кадифен колониализъм“⁸. В официални документи на ООН се говори за „съвременна форма на робство“⁹, което, разбира се, не е в древните груби физически форми, а също в „кадифени“ такива (технологична, финансова и др.). А щом има „кадифен“ колониализъм и „кадифено“ робство, не би могло да няма и „кадифено“ крепостничество. Тероризмът обаче, който прие глобални мащаби и му бе обявена глобална война, чийто главен символ е Ал Кайда, взима все по-мощни и груби форми. Неговият връх до сега беше разрушаването на американските кули-близнаци в Ню Йорк чрез завладения и откъснати от терористите самолети, които бомбардираха и Пентагона – на 11.09.2001 година.

Вече трудно може да се намери социална дейност (в широкия смисъл на това понятие) или ареал, където да не се чувства фундаменталната, респ. тоталната криза. Появиха се кризисни елементи и в западното партньорство – доколкото е налице силен подем в някои специфични социални изяви и прояви като контрабанда, престъпност, корупция и др. негативни явления и процеси, които по същество също са изяви и прояви на фундаменталната или тотална криза на съвременния свят.

Именно това фундаментално или тотално кризисно състояние на съвременния ускорено глобализиращ се свят е предмет на изследване и анализ в настоящата студия. Тази тема обаче е твърде широка и се изискват твърде много страници, за да се изяснят нещата на една по-широка основа. Ние обаче – като

⁴ Сейгън, К., Свят, населен с демони. Науката като свещ в мрака, С., 2005, изд. „Бард“, с. 348.

⁵ Хаосът на света се предрича от Дж. Стиглиц, Сб. Бжежински, С. Хънтингтън и др., вж.: чл.кор. проф. Проданов, В., Теория на българския преход, С., 2012, изд. „З. Стоянов“, с. 752, 739, а така също Хънтингтън, С., цит. съч., с. 467 и др.

⁶ Вж.: Апокалипсис смисла: Сборник работ западных философов XX-XXI веков, Философский бестселър, Москва, 2007, с. 55, 56, 62, 211, 230.

⁷ Вж. Декларация за световен етос ..., с. 1 и 3.

⁸ Тофлър, А., Трусове във властта, С., 1995, изд. „Народна култура“, с. 486.

⁹ Вж.: Издание на ООН, Брошура № 14. Съвременни форми на робство, Ню Йорк, 1993, с. 317 и сл.

поклонници на историко-философския подход, свързан с името на Й. Г. Хердер и неговите именити ученици Хегел и Гьоте, се изкушаваме от този подход, за да може да се получи една по-пълна историко-философска картина за фундаменталната или тоталната криза¹⁰.

За да се вместим в обема на студията се налага да представим доста общо някои от кризите, които по-често са в полезрението на научната мисъл, та дори само да ги фиксираме. Имаме предвид финансово-икономическата, екологичната, политическата, демографската, ресурсната, а така също кризата в образованието, здравеопазването, социално-здравното осигуряване, на социалното общуване... За сметка на това обаче ще акцентираме върху най-старата и в тясна връзка с останалите социални кризи – духовно-културната, духовно-морално-етосната криза, наричана още и цивилизационна криза. Специално внимание ще обърнем на ставащата все по-актуална идея за изграждане на енергийна икономика, подчинена на законите на термодинамиката. Тя, заедно или съвместно с абсолютизирания и освободен от ограничения и регулации пазар, се превръщат обаче във врагове на човешкия дух. По такъв начин те не само разширяват мащабите и увеличават силата на духовно-културната криза, но едва ли не й придават фатален характер и значение.

Специално внимание искаме да обърнем на елементите на кризата в западното партньорство, които имат глобални измерения. От позициите на фундаменталната криза бихме искали да погледнем и върху специфичната за нас катастрофална криза на прословутия ни преход, която по думите на Председателя на VII-то Великото народно събрание, интелектуалецът Йосиф Петров, ни доведе до „дИвокрация“ и „пОзорна икономика“, от които все още не сме се освободили напълно.

Накрая смятаме да обърнем внимание на обстоятелството, че дори Давоския форум на световния елит, разочарован от глобалните последици на фундаменталната или тотална криза, прие критично отношение към крайно либералния съвременен

¹⁰ Тъй като историко-философският подход е изключително важен, но популярността му е непропорционална на неговата важност и значение, дори му се противопоставя иконометричният подход, се изкушаваме да кажем нещо в негова подкрепа. Не случайно Т. Ман казва „дълбок е кладенецът на миналото; дали не трябва да се нарича бездънен“^{a)}. Съвременният френски историк Фр. Артог говори за „философската категория историчност“, за „режим на историчност“, за „отношение към времето“. Под тези понятия той разбира „начинът, по който се съчленяват минало, настояще и бъдеще или съставлява смесица от тези категории...“, те са „смесена конструкция“ (от аристокрация, олигархия и демокрация), както се говори в гръцката политическа теория ..., режимът на историчност... е валиден (и актуален – В.С.) само заради евристичната му стойност“^{b)}.

Може би Т. Елиот най-ясно и точно е изразил значението на историко-философския подход така: „миналото и настоящето съществуват в бъдещето, а то се съдържа в миналото“^{c)}. От своя страна Н. Бердяев нарича преобразеното в настояще минало – красотата^{d)}.

^{a)} Вж. Предговорът на Х. Панацидис към Атинската политика на Аристотел, С., 1993, с. 9.

^{b)} Вж.: Артог Фр., Режим на историчност, С., 2013, изд. на НБУ, с. 16, 17.

^{c)} Цит. по: Чайлдрес, Д. Х., Технология на боговете, С., 1998, изд. „Древна Мъдрост“, с. 49.

^{d)} Вж. предговора от Исак Паси към книгата на Н. Бердяев, Мироследът на Достоевски, С., 1992, УИ „Кл. Охридски“, с. 21.

капитализъм и лансира девизът „Нов век, нов капитализъм“!. Именно под този девиз би следвало да бъдат почти всички дискусии за настоящето и бъдещето на глобалния свят, включително и проблемите, които се съдържат в настоящата студия, като сме акцентирали върху **някои по-специфични страни и характерни проявления на тоталната криза, обхванала нашата „обществена вселена“:**

първо, правим паралел между природни и обществените или социални конфликти, кризи и катастрофи;

второ, търсим субординираното, но съчетано действие между законите на природната и обществената вселени (по К. Сейгън);

трето, акцентираме върху кризата на духовното битие, наричана духовно-културна, морално-етосна, дори цивилизационна;

четвърто, обръщаме специално внимание на кризата на духа, обусловена от енергийната икономика, подчинена на законите на термодиманиката, а така също от активното антидуховно действие на неумолимите закони на пазарния фундаментализъм;

пето, поставяме заслужен акцент върху специфичната катастрофална криза на прословутия ни преход, довел ни до „пОзорната икономика“ и „дИвократията“.

Стремим се по този начин да изясним по-специфични страни и характеристики на фундаменталната или тотална криза на нашата „обществена вселена“, която ни предстои да преодоляваме в съответствие с девиза на Давоския форум на елита: „Нов век, нов капитализъм!“

1. Холистичен паралел между природни и социални конфликти, кризи и катастрофи

Известно е, че в резултат на „Големия взрив“ и последвалия го невероятен първичен хаос е започнал да се създава порядък, ред, дори хармония, в рамките на разширяващата се (все още) Вселена. Нейните мащаби трудно се побират в нашия разум или ум, като имаме предвид, че тя – Вселената, се преминава (поне според доминиращите хипотези) от светлинния лъч за около 10 млрд. години, а ние познаваме само около 10% от нея. Макар че е налице теза или хипотеза, че ние, земляните, сме потомци на извънземни или (на някаква – непозната за нас) космическа цивилизация, а светът гъмжи от литература за наличието около нас на техни представители и за продължаващите и днес контакти с тях, официално все още не се приема и признава за съществуването на такива. Дори и самият К.Сейгън изпада в известно противоречие, доколкото в „Свят, населен с демони“ защитава официалното становище, а в екранизирания му „Космос“ твърди, че е твърде малко вероятно да сме сами в тази необятна и продължаваща да се разширява Вселена.

Опитите да се установят контакти с други извънземни или космически цивилизации също се считат за неуспешни, което ни изглежда „нормално“. Казваме „нормално“ (в кавички), защото и доколкото се опитваме да контактуваме със скоростта

на светлината (със фотонни кораби или чрез фотонна информация). За преминаването на тази информация между две космически цивилизации са необходими обаче милиарди светлинни години. Невероятно по-бързият ни от светлината разум все още не може да ни служи в това отношение, но се говори, че физиците са открили частици, които се движат много по-бързо от светлината. Може би, ако успеем в бъдеще да ги използваме, ще преодолеем невероятно дългия период, необходим за подобен контакт, от милиарди години. Още повече, че според последната теза или хипотеза на най-известният и авторитетен астрофизик, Ст. Хокинг, макар и след около 10 млрд. години, ще последва „Голямото свиване“ – процес, обратен на „Големя взрив“, който ще унищожи всички форми на живот и ще върне състоянието на Вселената до това преди „Големия взрив“...

Може би това, което казахме по-горе, да изглежда отклонение от темата, но то ни е необходимо, за да обосновем, докажем и илюстрираме **два универсални принципа или закона, които имат дълбоки исторически корени – диалектиката и холизмът.**

Диалектиката води своето начало от древноазиатските антиномии Ин и Ян, от „двуликия Янус“ на еврейската Кабала, от дуализмът на зороастрийците, от древногръцката диалектика, която твърде ограничено се свързва главно или само с Хегел и Маркс¹¹.

Холизмът (от гръцки: „цялостно мислене“: основно събирателно понятие на съвременната *езотерика*, което заменя картезианския светоглед (Декарт – б. р.)) също е древен принцип, който като че ли сме позабравили и поизоставили, макар че придобива силна популярност особено след 1926 г., когато излиза книгата на Ян Кр. Смит „Холизъм и еволюция“¹². Днес прави опит да го реабилитира и популяризира немската авторка Карен Глой, която анализира и характеризира историята на холистичното мислене¹³, като също обръща специално внимание за приносът в това отношение на Ян Кр.Смит. Уточнява се и думата холизъм, която е от древногръцки произход (холон) и означава *цял*, но и *цялостен* и служи за обозначаване **принципа на цялостта**¹⁴. Най-краткото му обяснение е, че „всичко се намира във връзка помежду си, т.е. **всичко е свързано с всичко останало** и всяко тяло, според разстоянието (и масата му – В.С.), въздейства повече или по-малко върху всяко друго тяло и така бива засегнато от неговата реакция“¹⁵. Т.е. – **всичко въздейства върху всичко останало в рамките на всяка относително самостоятелна подсистема и нейните елементи, та чак до мащабите на Вселената като цяло.**

¹¹ Не случайно се говори за „фундаментален дуализъм“ и за „велика диалектика“ – вж.: Тарнас, Р., История западного мышления, Москва, 1995, с. 378 и Форчън, Д., Космическата доктрина, С., 1998, с. 31.

¹² Вж.: Философский энциклопедический словарь, Москва, 1989, с. 724.

¹³ Вж.: Глой, К., Разбирането на природата, II История на холистичното мислене, С., 2004, изд. „Лик“.

¹⁴ Философский энциклопедический словарь ..., с. 724.

¹⁵ Глой, К., цит.съч., с. 83.

Друга кратка и сполучлива дефинитивна характеристика на холизма е: „Светът е безкраен, но в него нищо не съществува само по себе си, независимо от другите (неща)..., в мирозданието нищо не съществува и не се развива произволно (и самостоятелно), т.е. само по и/или за себе си“¹⁶. Може би поради това, че холизмът бе третиран като идеалистичен подход, почти беше забравен и изоставен в господстващата по-рано сектантско-материалистическа философия. Още повече, че от холистична и телеологична гледна точка (от телеология – учение за предназначението или целесъобразността), Природата или Вселената като цяло се разглеждат и третират като единен и общ организъм в растителен, животински или технически смисъл. На тази основа всички елементи на Природата се считат като равнопоставени, независимо дали са от растителен, животински или минерален произход и характер, включително и хората. За съжаление те (хората) се самоиздигат на върха на хранителната верига, обявяват всички растения и животни, че могат и следва да им служат за задоволяване на присъщите им потребности, включително и от храна, а ролята на Природата започва да се третира от човека едва ли не като слугинска. Подобна визия е станала не само философска, но и религиозна. Именно в тази теза и/или подход към Природата въобще много автори виждат – и с основание, фундамента и началото на екологичната криза и евентуална катастрофа.

Смятаме, че от позициите на холизма следва да разглеждаме и всички кризи, които изпълват съдържанието на т.нар. фундаментална криза, която за нас е по-скоро тотална и/или всеобща. Ако се опитаме да потърсим коя от всички тях е основополагаща и има най-силна връзка с всички останали, ни се струва, че това е духовно-културната криза. Още повече, че тя е криза на цялостното духовно битие, която се отразява и върху кризата на материалното битие, както и обратно, разбира се.

Имаме увереността, че в общи линии изяснихме същността и значението на холизма, вкл. и по отношение на кризите, но бихме искали да обърнем внимание още на две основни неща, а именно: първо, че „законите, присъщи на едната сфера – природната, могат да бъдат интегрирани в законите на другата сфера (социалната, обществената или цивилизационната), т.е. системата на разума – на „разумния дух“ (по Хегел – В.С.)... Така механика и телеология вече не са непримирими противоречия, а закони на една единствената (холистична – В.С.) система“¹⁷. Именно по този път се стига до „енергийната теория“ в смисъл, че „всичко е енергия“. Буди обаче известно смущение твърдението, че „творението не е завършено и човекът е длъжен да го завърши“¹⁸, доколкото противоречи на ограничеността и несъвършенството на човешкия разум. Може би е интересно да се посочи и удивителният факт, изнесен от К. Глой, че „повече от 99 % от всички животински и

¹⁶ Секлитова, Л. А. и Стрельникова, Л. Л., Философия вечности, Москва, 2004, изд. „Амрита-Русь“, с. 114, 127.

¹⁷ Вж.: Глой, К., цит. съч., с. 78.

¹⁸ Пак там, с. 43.

растителни видове, които са съществували на Земята, днес вече са изчезнали¹⁹, но периодично са възниквали и нови. Смята се, че на Земята са преминали около 4,5 млрд. животински и растителни видове, а днес те са 10 милиона²⁰.

Важен принцип на холизма е, че „цялото има предимство пред частите“²¹, че „цялото е повече от сумата на частите и затова има приоритет пред частите“²². Така че „общностите, от какъвто и вид да са те, всъщност не могат да бъдат обяснени като механичен сбор от индивиди (индивидуални обекти), чийто качества автоматично се пренасят върху съвкупността, а по-скоро – холистично“²³. Тази холистична теза е в диаметрална противоположност на либертарианската визия, че индивидът е по-ценен от общността и стои над нея.

Следователно, холизмът има универсално значение, поставя всички елементи на природата в равностойно положение и значение и така им създава етична и правна равнопоставеност. Защото, „животът, колкото и да го ограничаваме, се запазва само за сметка на друг живот и битие“²⁴. В някои случаи се стига и до необичайни изводи и заключения, като това на Рудолф Щайнер, че „не човекът е произлязъл от животното, а обратно – животното от човека“²⁵, което се споделя и от Мулдашев.

Разбира се, не случайно обърнахме внимание на универсалния принцип на дуализма-диалектиката, тъй като антиномиите са навсякъде и във всичко – от частицата и античастицата, през светлината и тъмнината, мъжкото и женското начало, материалното и духовното битие, Бога и Сатаната, до Вселената като цяло, която е осъществила „Големият взрив“, но ѝ предстои „Голямото свиване“. Холизмът обаче свързва абсолютно всички антиномни (дуалистично-диалектически) елементи, които в края на краищата формират и съставляват Вселената като цяло. Тук само ще напомним, че това важи с пълна сила и за т.нар. от К. Сейгън „Обществена вселена“, която можем да назовем още и социална, разумно-духовна или цивилизационна, с която ще се занимаваме в следващото изложение.

Искаме обаче да вметнем, че макар Природата или „Природната вселена“ (по К. Сейгън), отдавна да е преодоляла хаосът и да е установила възхитителен ред и/или порядък, обусловен от действието на неумолими природни закони, но все пак относителни, тя продължава да изпитва и проявява кризи, бедствия, катастрофи. Такива са характерни и за „Обществената вселена“ (по К. Сейгън), която има, разбира се, определена относителна самостоятелност в рамките на цялостната Вселена, на Космоса като цяло. Именно на тази основа още при стоиците (III-IV в. пр.н.е.) възниква въпросът:

¹⁹ Пак там, с. 231.

²⁰ Вж.; Марицас, К., Цивилизация и качествен подбор, С., 2006, изд. ”З. Стоянов”, с. 49.

²¹ Пак там.

²² Пак там, с. 207.

²³ Пак там, с. 207.

²⁴ Пак там, с. 226.

²⁵ Пак там, с. 198.

2. По кои закони следва да живее уникалната дуалистично-холистична „духо-материя“ – човекът?

Безспорно е, че – така да го наречем, първичният човек или хомо натуралис е живял, както и останалите му животински събрата, само и единствено по законите на Природата, чиито ориентир за всичко са били единствено неговите инстинкти. Със зараждането и развитието на неговия уникален „разумен дух“ (по Хегел), т.е. с преминаването на хомо натуралис към хомо сапиенс нещата коренно се променят. Наред с първичната му материално-телесно-биологично-инстинктивна страна и същност, у него се заражда и развива и нова такава страна и същност – разумно-духовната. Той се отграничава от останалите си животински събрата, превръща се в суперсложна диалектико-холистична „духо-материя“ (по Фр. Шелинг) и пасивното му отношение към Природата започва да се трансформира в активно – излиза от пещерите и започва да си изгражда наколни жилища, да опитомява животни, да засажда растения и полезни (овощни) дръвчета, т.е. полага основите на традиционния земеделско-животновъдно-занаятчийски период от своето развитие, просъществувало 10-12 хил.години. С други думи човекът излиза от джунглата, изгражда си и започва да живее и твори в цивилизационно-културна среда, която преминава през много исторически етапи, за да достигне до съвременното си равнище. Според А. Тойнби човекът е преминал през 36 цивилизации или културни епохи.

Успоредно или паралелно с Природната вселена, наричана Космос (Cosmos), човекът си изгражда и своя „самостоятелна“ цивилизационна вселена, ако може така да се каже, наричана Полис (Polis). Именно на тази основа К. Сейгън говори за природна и обществена вселена²⁶. Разбира се, обществената или социалната вселена не е и не би могла да бъде извън пределите на Космоса, но все пак има определена относителна самостоятелност. Животът, който е водил първичният човек в джунглата, и този, който той започва да води в цивилизационни условия, коренно се различават. В джунглата той се е ръководил само и единствено от инстинктите си, докато ръководното му начало в новите цивилизационни условия е неговият разумен дух. Именно чрез него човекът изгражда и започва да прилага нови, цивилизационни принципи, норми и правила за поведение, които някои автори наричат закони. Те обаче не могат и не бива да са в противоречие или в колизия с природните закони, защото ще се получат неприятни, дори фатални негативни последици и резултати, най-очевиден пример за което е екологичната криза. Някои автори казват, че когато не зачитаме и/или нарушаваме природните принципи или закони, Природата жестоко ни наказва и/или отмъщава, израз на което днес са преди всичко екологично-климатичните промени.

Освен това някои функции и дейности на човека и в най-цивилизационни условия си остават инстинктивно обусловени – храненето (и пиенето), а така също сексуално-размножителната функция и роля, чрез които се поддържа живота и неговата продължителност, т.е. запазването на съответния животински род и на човешкия в частност. С други думи Природата не се е „доверила“ само и единствено на пре-

²⁶ Вж.: Сейгън, К., Свят, населен с демони ..., с. 368.

доставения на човека уникален Разум или разумен дух; тя е оставила да дреме у него и звярът (по Фр. Ницше). Уникалното дуалистично-диалектическо творение от „духо-материя“, наречено Човек, има и уникално Ин и Ян, двулико-Янусово, дуалистично-диалектическо материално и духовно битие.

Общоизвестно е, че с появата и развитието на разума, инстинктите на човека закърняват и започват да играят второстепенна роля или, метафорично казано, ги покриваме с цивилизационна мантия, но интуицията като че ли винаги е чувствала, схващала и разбирала за взаимодействието между двете вселени – природната и обществената. Дори „още в зората на човешкото общество хората са започнали да се занимават с връзката между Космос (Cosmos) и Полис (Polis), т.е. с реда на природата и този на обществото. Много култури желаят цялостна хармония между реда на небесата (т.е. на Природата, на Космоса – В.С.) и реда на обществото (или Полиса)...

Отново идват на мода размишленията относно хармонията между явленията в Природата и в човешкия свят (обществото, социумът – В.С.). Поражда се стремежът към стоическото убеждение, че човешкото поведение е „правилно“ само ако в някакъв смисъл е естествено или съобразено с Природата²⁷.

В римското общество, главно в лицето на многостранния Цицерон, е приета и популяризирана идеята на стоиците за живот в съответствие със законите на природата, която се е превърнала в нещо като „морална религия на римския народ“²⁸. Тя е била проповядвана главно, но не само от Цицерон, а и от Марк Антоний, Сенека и др. Зад нея твърдо застават и римските юристи, които я издигат като „принцип на естественото или природното право“. Средновековните схоласти обаче са считали „природното или естественото право“ за „божие право“, защото „Бог го е заповядал ... и то е записано в сърцето на всеки човек“²⁹.

С течение на времето обаче „естественото или природното право“ „се освобождава от религиозното му съдържание и за титана на правната мисъл на XVII век, Хуго Гроций, то – „естественото (природното) право“, би било валидно (дори) ако Бог не съществуваше“³⁰. Неговият виден съвременник С. Пуфендорф схващал и разбирал „естественото (природното) право“ като предписание на здравия разум“³¹, а не на Бога.

Така, постепенно, „в Европа се създава индивидуалистична атмосфера, която дава нова насока на доктрината за „естественото право“³². Както се изразява Р. Х. Тони (или Тоний): „Природата започва да включва не божествени повели, а (силни) човешки апетити и естествени права (на индивидите – В.С.), които били използвани от индивидуализма на епохата за това, че на собственическия интерес трябва да

²⁷ Тулмин, Ст., Космополис. Скритата програма на модерността, С., 1994, изд. „Калъс“, с. 85 и 86.

²⁸ Вж.: Шмит, Х и Шишков, Г., Философски речник, С., 1997, с. 591.

²⁹ Кели, Дж. М., Кратка история на западната теория на правото, С., 1998, изд. „Рива“, с. 130, 131.

³⁰ Пак там, с. 155.

³¹ Пак там, с. 155.

³² Пак там, с. 156.

бъде дадена свобода на действие³³. Тази свобода на действие за френските физиократи (от *fisiocratia* – власт на природата) означавала *laissez faire, laissez passer*, т.е. ограничаване на държавната опека върху пазара и разширяване неговото свободно действие. Или, както се е изразил един тогавашен френски търговец на специално съвещание с френски министър: „постройте добри пътища, изсечете добри пари, създайте точно право за търговия и ни оставете (свободно) да действаме“³⁴.

Известно е, че А. Смит безрезервно подкрепя и възприема физиократическия принцип на *laissez faire...*, който е в основата на метафората му за „невидимата ръка на пазара“, изразяваща невидимото и обективно действие на законите на пазара. Те по същество действат аналогично на неумолимите природни закони по отношение на пазара – „най-великия социален механизъм на цивилизацията“ (по Ал Гор и други автори). През Новото време започва обаче да се прави разграничение между „природна и обществена (социална) вселени“ и да се говори за природни и обществени (социални) закони. Ш. дьо Монтескьо все пак уточнява, че „като физическо същество човекът се управлява от неизменните и завинаги дадени природни закони, но той, като разумно същество, нарушава законите, установени от Бога (т.е. от Природата – В.С.), както и тези, наложени от самия него (и валидни за социума, за обществото, за цивилизационната му среда – В.С.) ... Така възниква илюзията, че разумът е станал „мерило на всичко съществуващо“³⁵. Приведеният цитат от Монтескьо в много голяма степен изразява (почти) абсолютизирането на рациято или разума от позициите на Просвещението.

„Разумният дух“ (по Хегел) е продукт на Еволюцията, т.е. на продължителното действие на естествените или природните закони и, доколкото „обществената вселена“ е част от „природната или Космическата вселена“, няма как нейните закони да не важат и за нея, включително и за разума. Той (разумът) обаче се стреми да опознава природните закони и да ги използва за подобряване на цивилизационната му среда. Обществените закони, които са продукт на разума, имат валидност и действие само по отношение на социалната или обществената вселена, т.е. в рамките на цивилизацията. Взаимодействието между природната и обществената вселени и техните закони е сложен процес, но природните закони винаги са стояли и стоят над обществените или социалните такива, наричани и цивилизационни. Разумният дух опознава природните закони и се стреми да ги използва за подобряване битието на човека, на хората, но ако обществените, социалните или цивилизационните закони започнат да не се съобразяват с природните или да им противостоят, последиците няма да бъдат позитивни за цивилизационната среда и нейните обитатели. Ако пък обществената вселена или цивилизацията пренебрегне действието на социалните или обществени закони и се прекланя и стреми да изпълнява само природните закони, това неизбежно ще доведе до закърняването на „разумния дух“, до

³³ Пак там, с. 156.

³⁴ Цит. по: Кант, Им., Педагогика. Спорът на факултетите, С., 1994, изд. „Хр. Ботев“, с. 24 – под линия.

³⁵ Монтескьо, Ш., Духът на законите, С., 1984, вж. въведението на акад. Р.Радев, с. 14, 15, 16, 17-18.

разбуждането на дремещия у човека звяр, т.е. до ново сближаване с животинските му събратя.

Доколкото сме „духо-материя“ ние имаме два вида битие – материално и духовно, и следва да се подчиняваме на два вида закони – природни и обществени. При това първите, природните, са от по-висок ранг и макар да са относителни са едва ли не „вечни“ и неумолими. Доколкото втория вид, обществените, социалните или цивилизационните закони имат историко-обществена, културно-цивилизационна, включително и религиозна обусловеност и не бива да противостоят на първоранговите природни закони, то бихме могли да ги поставим в кавички, т.е. да казваме и/или пишем природни закони и обществени „закони“.

И все пак не е известно общество без свои „закони“, но съчетаното действие между тези два вида двурангови закони е актуален проблем, поне от времето на стоиците. Би могло да се твърди, че до Просвещението и настъпването на „пазарния строй“ (по Ж. Атали) е имало преклонение пред природните закони, докато Просвещението изтиква на преден план рацията и неговите ценности, правила, норми и „закони“. „Пазарният строй“ или либералният капитализъм, който пледира за максимален и напълно свободен пазар и „минимална държава“, която дори би могла да бъде погълната от него, абсолютизира, дори обожествява пазара, който започва да действа като неумолим природен закон. Този процес е паралелен или успореден с обезценяването на обществените ценности, норми, правила и „закони“, а **свободният пазар придобива характер и действие на неумолим природен закон.**

На тази основа той се превръща във враг на обществените „закони“ и се явява генератор на антидуховност в най-широкия смисъл на думата, а така също и генератор и провокатор на духовно-културната или цивилизационната криза. Именно на нея искаме да обърнем специално внимание поне по две причини, а именно: първо, защото е най-старата, най-продължителната, най-широкообхватната и силно свързана с всички останали кризи, доколкото всяка мисъл и почти всяко действие на човека е разумно, духовно обусловено. И, второ, незаслужено на нея се обръща по-малко внимание, т.е. тя е от изключителна важност и значение, пък не ѝ се отрежда заслужаващото внимание и като че ли стои в далечния спектър на научното ползрение. Видяхме, че тя дори не е включена от световния екуменически форум (от 1993 г.) в състава на основните кризи – икономическата, екологическата и политическата (кризи), които са основополагащи на фундаменталната криза, още повече, че това са преди всичко хора на духа.

3. Духовно-културната или цивилизационната криза е криза на *homo sapiens*, на общочовешките отношения и на отношението на човека към Майката-Природа

Както духовността и културата, така и духовно-културната криза имат микросмически мащаби и трудно могат да се обхванат всички нейни страни. Вече няма духовно-социална страна или структура, която не е в криза; говори се и за кри-

за на социалното общуване, дори на доверието³⁶ Много автори са писали за нея и нейните проявления и последици. За С. Хънтингтън „културата и културната идентичност, която в най-широк смисъл е цивилизационна идентичност, формира моделите на обединяване, дезинтеграция и конфликти в света“³⁷. С други думи духовно-културно-етосните, включително религиозните различия между културните общности мотивират, според него, сблъсъци (и конфликти) между цивилизациите и провокират преобразуването на новия световен ред.

Впрочем, а и както казват за случая философите – нищо ново под слънцето, но все пак в условията на новите технологии сблъсъците и конфликтите са много по-мощни. Има обаче и нещо ново, което се противопоставя в някаква степен на цивилизационните сблъсъци и конфликти – екуменическото движение, което пледира едва ли не за глобална религия или поне за единен етос, но не и за провокираната от американския културен империализъм нова, претендираща за глобална култура, която поставя в сянка и/или подрива основите на националните и местните култури.

За разлика от Хънтингтън друг американски автор – Патрик Бюканън, смята, че духовно-културно-етосната криза е много по-развита, дълбока и мащабна в развития и богат западен свят, отколкото в развиващите се страни. Именно тази негова (на Запада) мащабна, разширяваща и задълбочаваща се духовно-културно-етосна или цивилизационна (по Хънтингтън) криза, Бюканън я смята като смъртоносна за Запада, провокираща неговата (на Запада) смърт. Именно така той е озаглавил своята интересна книга, „Смъртта на Запада“.

В САЩ активно се разработва темата за духовно-културната криза, може би още от времето на Т. Веблен, който има достойни последователи, един от които е П. Бюканън и който заслужава да му обърнем по-голямо внимание. За него „цивилизацията (и културата като цяло – В.С.) „се корени в „култа“, т.е. в религиите“, като споделя и цитира Т. Елиот, че „ако християнството загине, с него ще загине и нашата култура, ... защото хората без вяра не намират основание и смисъл да живеят“³⁸. Но според Д. Бел пък „Религията не може да закърпи разкъсаните шевове на обществото“.

Смятаме, че заслужават да бъдат цитирани и някои други мисли на П. Бюканън, а именно:

- „младите хора не се замислят за спасението на душите си (и над духовните проблеми въобще – В.С.), а се интересуват и вълнуват преди всичко от Nasdaq“, т.е. от парите, които биха могли да спечелят на борсата³⁹;
- „разсъждава се и се приема от носителите на „новата култура“, че когато има пари, какво значение има културата“⁴⁰;

³⁶ Вж.: О.Хара, ДОВЕРИЕТО – новата криза на обществото, С., 2004, изд. „Кръгозор“.

³⁷ Хънтингтън, С., Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред, С., 1999, изд. „Обсидан“, с. 20.

³⁸ Бюканан, П., Смърт Запада, Москва, 2003, с. 273, 275, 276, 279.

³⁹ Бюканън, П., цит. съч., с. 32.

⁴⁰ Бюканан, П., цит. съч., с. 137.

- „съвременното изкуство отдавна е забравило идеалите на Мане, Дега, Сезан, Роден и се е превърнало в извор на всичко деструктивно, тъпо, уродливо, порнографско ...“⁴¹; бигбрадърско, чалгаджийско, дори се твърди, че „никъде не ще се намери такава всепоглъщаща ненавист към своята страна сред образованите хора, като в Америка“⁴².

Най-съществената мисъл-оценка на П. Бюканън за ролята на духовно-културната криза, която се съдържа и в заглавието на книгата му („Смъртта на Запада“), е, че грядущето бъдеще принадлежи не на Запада, а на развиващия се свят, на който духовно-културната криза не е нанесла чак такива сериозни социално-духовни травми или „рани“, т.е. не го е покварила чак толкова много. Именно в този смисъл тя се явява смъртоносна за Запада ... „Западът умира“⁴³.

Цитираното по-горе от Бюканан ще допълним с подобни мисли на Х. Форд, който също се занимава с духовно-културната криза, главно на САЩ. Той обаче счита, че нейното начало е дадено от евреите, които завладели развлекателният бизнес, комерсиализирали го и го обрекли на криза. Форд се стреми да покаже кризисното състояние в почти всички форми на изкуството, като вижда и общ подход или формула за изпадането му в кризисно състояние. Този общ подход или единна формула се изразява в това, че като един-единствен критерий за приемане и оценяване качествата на всяка културно-развлекателна проява е колко приходи ще осигури да постъпят в касата. На тази основа започва да се говори за „касов“ филм, „касов“ концерт, „касово“ представление и пр. Форд констатира, че да може да се постигне възможно най-„касово“ развлекателно мероприятие зависи от посетителите, които ще си купят билети, за да го наблюдават и преживеят. За да бъдат обаче посетителите, продаваните билети и паричните постъпления в касата повече, представлението би следвало да бъдат интересни и привлекателни за най-широката публика, за хората от улицата, както се изразява Форд. Обикновено художествените и естетическите изисквания, вкусове и нагласи на масовата публика, на хората от улицата, не са високи и за да се отговори на техните интереси нещата се принизяват до техните изисквания. По този начин културно-развлекателната дейност, респ. духовно-културните изяви и прояви не се стремят да издигат естетико-художественото равнище на масата, на улицата, а да се принизяват към него.

Спомняме си един пример, даден от Х.Форд, който е впечатляващ в това отношение. Тогава в областта на музиката е бил моден стилът „Конго“. Той се е изразявал в опити музикално да се възпроизвеждат звуци, характерни за джунглата, които се предлагат на публиката. Оказало се, според Форд, че тези звуци не се харесали дори на животните, които живеят в джунглата, но за много двукраки „разумно-духовни същества“ били изключително привлекателни⁴⁴. От своя страна, както видяхме, К.

⁴¹ Пак там, с. 267.

⁴² Пак там, с. 135.

⁴³ Пак там, с. 22 и сл.

⁴⁴ Вж.: Форд, Х., Интернационалните евреи, СРА Буук павлишер, С., 1995. За обвиненията към евреите, че са причинили духовно-културната криза в САЩ те завели дело срещу Форд, отправяли към него заплахи, бил направен опит и за неговото покушение и той бил „убеден“

Сейгън пише за физическа (т.е. материална или природна – В.С.) и обществена (социална – В.С.) „Вселени“. Има обаче известно „разминаване“ между наименованията, доколкото физическата Вселена обикновено е материална, а в обществената или социалната доминира „разумния дух“, чиито основи, за съжаление, се подкопават от пазара и парите и се материализират, деморализират, дехуманизират, варваризират, обездухотворяват, зоологизират.

В структурно отношение природната, физическата или материална Вселена обикновено се подразделя на фауна, флора и минерали. От своя страна обществената, социална или цивилизационна Вселена се обособява на икономическа, политическа и духовно-културна сфери. Говори се и за социална сфера (в тесния смисъл на думата), към която обикновено се отнасят образованието, здравеопазването, социалното осигуряване (и подпомагане) и някои други дейности. Споменава се и за социално-битова сфера, към която се отнасят местата за пребиваване в извънработното време на индивидите и семействата.

Щом всичко това е в рамките на обществената или социалната сфера, обитавана от хората, можем ли да кажем, че тя е израз на духовното битие? Трудно е това да се приеме, доколкото икономиката обикновено се третира като материална сфера, какъвто характер в голяма степен има и социално-битовата сфера, но те имат и своя културно-духовен облик.

В политиката, като правило, не се напрягат мускули, доколкото тя е разумно-духовна дейност, но с политически характер и измерение. Що се отнася до духовно-културната сфера, решаваща роля играе „разумният дух“, макар че и тук музикантите, художниците и някои други трябва да използват и физическа енергия, за да рисуват и свирят. В тази сфера голяма роля играят и емоциите, които са важен духовен феномен.

Все пак обаче в интелектуално-информационното общество все по-значителна и решаваща роля играе интелектът.

Направихме тази съпоставка между природна или физическа и обществена или социална Вселени (по К. Сейгън) и някои от техните обособени структурни звена, от една страна, и материалното и духовното битие, от друга страна, за да видим колко трудни и условни са разграниченията и обособяването на дейностите и проявленията на „разумния дух“, от една страна, и каква е тясната връзка в социалната или обществената сфера между физическите и духовни изяви и прояви на „духо-материята“ – човек, от друга. Целта ни е да покажем и докажем **тясната връзка на духовната дейност на човека в почти всички негови изяви, прояви и дейности, а с това и връзката на духовно-културната криза с цялата палитра от кризи**, за които споменахме в предходното изложение и които съставляват фундаменталната криза, провокираща своеобразна агония.

Безспорно е, че религията е важна и дори първична форма на духовност за човека, дори се твърди (от Д. Бел и др. автори), че културата, вкл. науката е произлязла от религията. Би могло да се твърди, че първичната религиозност води своето нача-

да се откаже от написаното и за изземването и унищожаването на неговата книга, което се е случило, но въпреки това тя продължава да се издава и в наше време.

ло от момента, в който хомо натуралис (homo naturalis) е започнал да се превръща в хомо сапиенс (homo sapiens), и преминава през различни етапи до установяването на „модерните“ монистични религии, особено големите от тях.

Погледнато в исторически план, може да се каже и твърди, че религията предхожда другите две обществени ценности – институции: държавата и пазарът, заедно с неговия иманентен инструмент – парите, които са съвременни символи на икономиката. Но постепенно се налагат и хилядолетия наред функционират и **трите обществени ценности – институции, т.е. религията с нейната църква, държавата с нейните многообразни форми за управление и икономиката, концентриран израз на която са пазарът и парите.** Те (пазарът и парите) са двете страни на „медала“ пазарна икономика или „пазарен строй“ (по Ж.Атали).

Именно върху основата на религията, заедно със своята църква, държавата и пазарът, с неговия инструмент парите, са били обществените ценности – институции, чрез които от най-дълбока древност до днес се осъществява организацията и управлението на обществата. Между тях е имало периоди както на добро взаимодействие и сътрудничество, така и на борба за доминация и надмощие в обществото. Общо взето религията и църквата са имали доминация и надмощие почти до новото време, но след Възраждането държавата започва да оспорва доминацията на религията и църквата и в края на краищата го постига през периода на Просвещението и след него. Безспорно е, че в някаква степен тази борба между тях е била обусловена и от блясъка на златото и привлекателността на богатството.

Разбира се, че в тази борба между религията и църквата, от една страна, и държавата, от друга, е участвала и науката – на страната на държавата, разбира се, които заедно се борят срещу фидеизмът (на религията и църквата). Нещо повече – дори именно науката се обявява за „убиец“ на Бога; Фр. Ницше обявява, че „Бог е (вече) мъртъв!“, а Ф. Достоевски казва, че „вече всичко е позволено“. Това ще рече, че религията и църквата изпадат в дълбока криза, дори започват да се маргинализират. Това смущава много хора, които се опасяват, че светът без религия и църква, без Абсолюта Бог, без християнските ценности и морал, едва ли не би се разпаднал. Дори един от най-големите критици на църквата – Волтер, казва, че ако нямаше Бог, той трябваше да бъде измислен⁴⁵. Тук заслужава да цитираме интересната мисъл на Епикур – „страхът (а може би и несигурността и отчаянието – В.С.) поражда/т богове, а боговете – (респект и) страх“, което веднага ни напомня за ада, в който трябва да отидат грешните и несправедните, докато раят е отреден и предназначен за добрите, праведните, обичащите Бог и следващите неговите напътствия. Невероятни са и заплахите на Бога към тези, които не го следват. Едва ли някой обаче би могъл да отрече обосноваването и с огромна етосно значение 10 божи заповеди. (Смята се, въпреки, че те са били 15, но при слизането на Мойсей от планината, където Бог му ги е предал, той изгубил 5 от тях.)

В същото време обаче се е разбрало, по думите на Хр. Колумб, че срещу пари можеш да осигуриш дори място на грешната си душа в рая; индулгенциите и моралната поквара във висшия клир са добре известни. Именно те са провокирали

⁴⁵ Волтер, Философски речник, Вн, 1982, изд. „Г. Бакалов“, с. 14.

критиките към църквата, главно от страна на Волтер и Лутер и са довели до т.нар. Реформация и създаването на две нови църкви – протестантската и англиканската. Така основните църкви стават 4, а сектите – около 30 хиляди.

Тук си спомняме за мислите на един американски режисьор от гръцки произход, Костас Гаврас, който казва, че от нас самите зависи какво общество можем да си изградим – общество-рай или общество-ад. Исторически обаче е доказано, че в обществата винаги е имало „рай“ за определено властващо и привилегировано малцинство и „ад“ с различни кръгове на недоимък, бедност и мизерия за огромни мнозинства. Средната класа, за която споменава още Аристотел, е била винаги някъде по средата, и макар да се счита за гръбнак на капитализма, тя вече се топи като една малка част получава направление за „рая“, а по-голямата част от нея – за „ада“.

Държавата се „справя“ с религията и църквата (и с помощта на науката, разбира се), но и пред двете се изправя все по-мошен и по-агресивен враг в лицето на пазара (и парите). Враждебното отношение на пазара към религията и църквата, ще подкрепим с впечатляващ цитат от бившия папа Бенедик XVI, който пише: „Парите и богатството се превръщат в мяра на всичко ..., хората се превръщат в стока ..., отчуждават се ..., настъпва морално разпадане ..., духовна пустота ..., разрушаване на съвестта ..., либералният пазар налага своите непреклонни закони на всички аспекти на живота. Целият морал на църквата, т.е. цялата духовна и антропологична концепция на християнството, вече не намират съответствие и разбиране в днешния Западен (пазарно-материалистичен – В.С.) свят“⁴⁶.

Науката не можа да „убие“ Бог, дори се опитва да го „възкреси“, т.е. да го реабилитира, но земният Бог – пазарът, се „справя“ с религията и църквата по-решително, по-агресивно и по-жестоко, отколкото държавата и науката. Нещо повече, дори все по-широк кръг и все по-изявени нейни (на науката) представители се опитват да реабилитират Бог и окончателно да се помирят с религията и църквата. През 2008 г. бе издадена книга, озаглавена „Погребала ли е науката Бога?“, авторът на която се опитва да оневини науката и да покаже и докаже, че между науката и религиите няма несъвместимост. Той пише, че вече дори „и науката има нужда от Бог“⁴⁷. Аналогични мисли изказва и К. Сейгън, който пише: „Вече в продължение на векове се правят опити да бъдат помирени религията и науката... На мен ми се струва, че нейните открития са в пълно съгласие с множество религии“⁴⁸. А. Айнщайн е още по категоричен в това отношение – „науката без религия е непълноценна, а религията без наука е сляпа“⁴⁹.

Масово и активно се присъединяват към другите учени и философи – за помирение с религията и църквата. Имаме предвид, че на 22-ма най-известни съвременни философи в света се задават и те отговарят на редица фундаментални философски въпроси, два от които са: „Съществува ли Бог?“ и „Какво можем да знаем

⁴⁶ Вж.: Тесоре, Д., Рецингер: въведение. Нравствените, политическите и религиозни възгледи на папа Бенедикт XVI, С., 2007, изд. „Сиела“, с. 41, 46, 71, 115, 116, 119, 129, 130, 131, 169 и 180.

⁴⁷ Вж.: Ленокс, Дж., Погребала ли е науката Бога?, София – Москва, 2005, с. 58.

⁴⁸ Сейгън, К., цит.съч., с. 14, 22, 48, 49 и 330.

⁴⁹ Цит. по: Игнатова, И., Кодът на абсолюта, С., 2008, изд. “В. Люцканова“, с. 100.

за Бога?⁵⁰. Почти всички запитани философи, пряко или косвено, признават съществуването на някаква Висша реалност, наричана Бог, а самата книга завършва така: „... Има Бог, който е реално съществуващ и безкрайно свършен“⁵¹. Дори един от философите – О. Платинга, казва: „Бог е душата на света, а светът се явява негово тяло“⁵². А. Айнщайн е още по-категоричен в това отношение: „Според най-новите открития на учените, работещи в областта на квантовата физика, обаче се оказва, че има Бог“⁵³.

Аналогични анкети са провеждани и почти същите резултати са постигнати и в други страни. Акад. Г. Близнаков по този повод пише, че „съвременната наука не може да отрече идеята за Бога, нито да я докаже“⁵⁴.

Безспорен е стремежът за помирение между науката, включително философията, и религията – процес, който по същество е в ход. Това обаче едва ли означава, че атеизмът ще бъде преодолян. Някои от атеистите също се активират и се опитват да докажат, че е напълно възможно да съществува духовност, етичност, хуманност и без Бог⁵⁴, но все пак е валидна и актуална мисълта на американският автор, Т. Веблен, че „шумът на парите заглушава и/или задушават повика на морала“, че дори и на Бога. Един от първите американски президенти, Т. Джеферсън, който е бил и учен, обявява, че „моралът е неприсъщ за търговските нации и държави“. Така че морално-етичната или етосната криза по-общо си е присъщ спътник на либералния капитализъм, а така също и едно от проявленията на духовно-културната криза, което още Сен Симон нарича присъщо явление на просветените страни и народи⁵⁵, т.е. напредналите в пазарно-икономическо отношение нации (и/или държави). Това ще рече, че **именно пазарът (и парите) е враг (са врагове) на религията, църквата и морала, на духовността като цяло.**

При това пазарът (заедно с парите) е страшен, агресивен и жесток враг не само на религията, църквата и етоса (респ. на морала), но и на държавата. В процеса на неолиберално-консервативната контрареволуция от средата на 80-те години на миналия век, чието начало бе именувано „рейгъномика“ и „тачъризъм“, се издигна девизът: „минимум държава, максимум пазар“. На тази основа на Запад, първо във Великобритания по времето на премиера М. Тачър и в САЩ по времето на първия мандат на президента Р. Рейгън, започна т.нар. от Дж. Стиглиц „дива приватизация“ не само на държавния икономически сектор, но и на традиционните социални направления – образование, здравеопазване, социално-здравно осигуряване и др. Активна подкрепа в тази посока оказва и „Вашингтонският консенсус“,

⁵⁰ Вж.: Великие мыслители о великих вопросах. Современная западная философия, Москва, 2000.

⁵¹ Пак там, с.

⁵² Игнатова, И., цит. съч., с. 67.

⁵³ Близнаков, Г., *Накъде човеко?*, изд. на Славянски университет, С., 1998 г.

⁵⁴ Вж.: Конт-Спонвил, А., *Духът на атеизма. Въведение в духовност без Бог*, С., 2008, изд. „Колибри“.

⁵⁵ Вж.: Сен-Симон, *Писма на един гражданин на Женева до неговите съвременници*, С., 1972, изд. „Партиздат“, с. 60-61.

главно чрез Международните финансови институции. Той беше създаден през уникалната 1989 г. и представлява едно споразумение между Министерството на финансите на САЩ, Международния валутен фонд и Световната банка, което съдържа около 8-10 принципа. Първият от тях гласи, че почти няма дейности, които се изпълняват от държавата и не биха могли да се приватизират и осъществяват (по-ефективно) на частно-предприемаческа основа, т.е. приватизация „до дупка“, казано на жаргон, включително и на т.нар. от класическата и посткласическата политическа икономия „естествени монополи“. Тук държавата промени коренно ролята си, което ще рече, че вместо да брани гражданите си от монополите, именно тя ги хвърли в алчните лапи на „естествените монополи“ в рамките – поне у нас, на „В и К“ (Вода и канализация), прословутите електроразпределителни дружества, „Топлофикация“ и някои други.

Като контрааргумент обикновено се изтъква, че те ще бъдат контролирани да не злоупотребяват с монополното си положение, но е прав Дж. Стиглиц, че „регулаторите биват „завладени“ от тези, които се очаква те да контролират“⁵⁶. За да спасят населението си от издевателствата на частните „естествени монополи“, някои държави, вкл. Албания и Унгария, ги върнаха отново за стопанисване от държавата и общините. Предлагаше се и у нас това да стане, но се оказа, първо, че държавата и общините са обвързани с тежки договори и големи санкции при евентуалното премахване на „естествените (частни) монополи“ и, второ, някои от тях са на големи и силни държави, които им оказват защита. Най-големият парадокс може би е в това, че държавната чешка компания ЧЕЗ е приватизирала част от българското електро-разпределение; в Русия се подвизава италианска държавна компания, ЕНИ; има и други подобни парадокси, които са по-скоро аномалии.

Оказва се, че един от основополагащите сектори на нашата икономика, който е бил доста силен – електропроизводството и електроразпределението, а тези подсектори са взаимосвързани, е поставен на изключително голямо изпитание. Да не подценяваме обстоятелството, че „пазарът е велик социален механизъм“, но може да се окаже и велико социално зло, особено при „естествените монополи“, където същият този пазар вместо като „небесен Ангел“, действа като „Дявол“.

Няма нещо в този дуалистично-диалектически (но и холистичен) свят, което да не действа разнопосочно, включително и човекът, който е и добър, и лош. От векове се спори кое е първичното и основополагащото му начало – доброто или злото. Едни автори считат, че е едното, други – другото. Като че ли най-вярна и обоснована позиция имат древноиндийските философи, според които и двете начала (на доброто и злото) са заложени в човека, но при едни обстоятелства се проявява едното, а при други – другото. И все пак у едни хора преобладава доброто, а у други – лошото.

Обърнахме по-голямо внимание на най-старата и най-всеобхватна криза в „каталога“, „състава“ или „букета“ на фундаменталната или тотална криза, а именно духовно-културната, но тя го заслужава. Безспорно е, че същата е израз и проявление на уникалния и с висши, дори божествени, качества и неизчерпаемо богат „разумен

⁵⁶ Стиглиц, Дж., Свободното падане. Америка, свободните пазари, кризата и виновните за нея, С., 2010, изд. „Инфо-Дар“, с. 476.

дух“ на човека, наричан дори Човекобог. Куриозното обаче е, че той е ограничен и несъвършен, което е общоприето. Може би най-добра характеристика на тези страни на „разумният дух“ на човека дава Негово Светейшество Далай Лама. Той пише: „Нашият разум ни прави много умни ..., (но) може да ни направи (и фактически ни прави – В.С.) и нещастни⁵⁷, поради това, че е **изначално несъвършен**. Затова е **ограничено и несъвършено е и самото познание**, придобивано чрез него, включително и действията ни, които той провокира и насочва. Може би поради това първоначалното намерение на Твореца е било да лиши първочовеците (Адам и Ева) от познание, осигурено им от Дявола, преобразил се в змия и изкушил Ева и Адам да вкусат от плодовете на Дървото на познанието.

От гореказаното може да се направи изводът, че и „продуктите“ на нашия разум са белязани от ограниченост и несъвършенство. Това се отнася и за най-висшите ценности, които човекът е създал благодарение на него, включително абсолютизираният, дори обожествяван пазар. Разбира се, има и други причини, които обуславят несъвършените „дела“ на нашия разум и неговите субекти-носители в смисъл, че „във всяко общество принципите биват подчинявани на интересите (по Р. Дал), а то се удържа (по Ж. Ж. Русо) от принудата (армия, полиция, милиция) и от морален ред“⁵⁸, който също е продукт и проявление на „разумния (ни) дух“.

Но нека да продължим с характеристиката и оценката за разума от Далай Лама: „Благодарение на интелекта си ние сме много по-напреднали от другите животински видове ... Може би в бъдеще техническата революция ще достигне до такова ниво, че да сбъркаме робот с човешко същество ..., за каквото трябва да приемаме всеки индивид ... Ние можем да гледаме много по-напред в бъдещето и паметта ни е толкова силна, че може да ни отведе много години назад. Освен това имаме устни и писмени паметници, които ни припомнят за събития от преди много векове, които са се случили преди милиони години.

Следователно, нашият интелект ни прави много умни, но в същото време, точно поради този факт, ние имаме много повече колебания и подозрения и следователно повече страхове. Мисля, че съображението на страха е много по-развито у хората, отколкото у другите същества. Наред с това конфликтите в човешкото семейство ..., в обществото, както и вътрешните конфликти на личността ... са породени от нашия интелект. Така, за беда, нашият интелект понякога може да ни направи много нещастни. В този смисъл той е един от източниците за човешкото нещастие...

От всички видове същества на планетата, хората създават най-големи проблеми ... **ако нямаше хора на планетата, тя нямаше да има създадените от човека (респ. от неговия разум – В.С.) проблеми, щеше да е по-сигурна“⁵⁹**, което е един доста смущаващ и тъжен извод. Можем само да уточним, че проблемите, които създаваме на Природата, са предимно и едва ли не само от демографско-екологична гледна точка.

⁵⁷ НС Далай Лама, Четири благородни истини, С., 2000, изд. „Мириам“, с. 137 и сл.

⁵⁸ Вж.: Дал, Р., Демокрацията и нейните критици, С., 2006, изд. „КХ“, с. 73.

⁵⁹ Негово светейшество Далай Лама, цит. съч., с. 137-138, 142.

Вярно е, че „омразата, завистта и страхът (а защо не и материалните интереси, израз на които е преди всичко алчността – В.С.) разстройват душевния ни мир ..., който е в кръвта ни ..., (защото) дори душевното състояние на родителите по време на зачатие е важно“⁶⁰.

Както е известно, съвременната неолиберална парадигма издига индивидуализма-егоизма-хедонизма за висша социална ценност. Далай Лама счита, че „егоизмът не е погрешен“⁶¹, обаче не го приема, когато той е насочен към други хора и се реализират негативни последици от него, макар че е трудно да си представим егоизъм, който не е насочен към други хора. Веруюто му е, че трябва да приемаме всеки индивид като равноправен и равностоен на нас, че „въпреки агресията, която е част от нашата природа, доминираща сила в нея е (или би следвало да бъде – В.С.) човешката обич ..., изначалната човешка доброта“⁶², чиято същност се проявява като ненасилие, диалог, разбирателство и мир. Той обаче е реалист и не пренебрегва наличието на „разрушителни тенденции“, които подкопават диалога, разбирателството, мира. Все пак Далай Лама е убеден, че „мир не може да има дотогава, докато съществува изнурителната бедност, обществена несправедливост, неравенство, подчиненост, деградация на околната среда ..., докато малките (и по-слабите – В.С.) обикновено са под опеката на силните и продължават да ги поддържат“⁶³.

Едва ли бихме могли да не се съгласим с цитираните мисли на Далай Лама, но в края на краищата той като че ли изпада в утопия. Впрочем между религията и утопията винаги е имало нещо общо, с тази разлика, че религиите са организирани и институционализирани. Известно изключение беше научния и “реалния” социализъм, който наистина се родее с религията или религиозната утопия за Царството божие на Земята, но беше силно институционализиран. Разбира се, легендарна плеяда са хората, които са мечтали и са се борили за по-добро и по-справедливо обществено устройство, но управляващото и привилегированото малцинство обикновено винаги е било контра, включително и днес.

Напълно основателно Л. Търоу вижда съвременния свят като „свят за избрани хора“, но „обхванат от социално-икономическа парализа“⁶⁴. Ако обаче хвърлим поглед към историята, като че ли не бихме могли да открием свят, който не е бил за избрани хора; в това отношение прави известно изключение “реалният” социализъм. Така че за религиите и утопиите винаги е имало и ще има почва, докато не се изгради общоприемливо или поносимо общество за почти всички, които живеят в него – „ключовият проблем“ е степента на неравенствата⁶⁵.

⁶⁰ Пак там, с. 144, 146.

⁶¹ Пак там, с. 148.

⁶² Пак там, с. 146, 148.

⁶³ Пак там, с. 161.

⁶⁴ Вж.: Търоу, Л., цит. съч., с. 387, 419.

⁶⁵ Пак там, с. 369.

4. Енергийната теория, вкл. енергийната икономика и пазарният фундаментализъм – аналогични на стоицизма и противоположни на човешкия дух

Смята се, че за енергийна теория (и система) е загатвал още Аристотел, доколкото е разглеждал т.нар. от него *ентилехия* като универсална форма на субстрата (материята), т.е. като универсална форма на енергия, мислене. За него душата е първата ентилехия на тялото⁶⁶. Много други автори след него са разсъждавали върху общото нещо, което се намира (или съдържа във) всичките изключително разнообразни форми и проявления на близкия и далечния ни свят в рамките на трите им основни групи – животни, растения и минерали. За повечето изследователи и философи и преди всичко за Фр. Шелинг това общо между тях е духът и/или душата. За него няма нежива материя, доколкото и животни и растения и минерали притежават дух и/или душа, които все пак имат своите най-висши форми при човека. За него (Фр. Шелинг) духът е жива материя, а материята – неговото „тяло“ или „материята е видим дух, а духът – невидима материя“. По този начин Фр. Шелинг се доближава на крачка до енергийната теория, която в ново време се свързва главно с името на немския химик Вилхелм Освалд, който стига до прозрението, че „ВСИЧКО Е ЕНЕРГИЯ“⁶⁷.

Ще се опитаме накратко да проследим еволюцията на енергийната теория и да я характеризираме, но нека първо да споменем, че се говори за невидима и видима, дори за „плътна“ или „енергия в твърдо състояние“, което силно размива границата между материализъм и идеализъм, между физика и метафизика, между наука и религия. Още повече, че някои философи дефинират Бог като „чиста нематериална енергия“⁶⁸, от което се разбира, че има и материална енергия, т.е. „плътна“ или в „твърдо състояние“ енергия, за които ще стане дума в следващото изложение.

През 1890 г. В. Освалд отива в Берлин на конгреса на физиците, за да сподели с тях своята идея – прозрение, че енергията не е просто подразделение на физиката, а нейна основа и цялата физика би следвало да бъде представяна като теория на енергията. Както и сам Освалд признава, той или по-скоро неговата идея била посрещната от физиците като абсурдна, не проявили никакъв интерес към нея и дори се отнесли към самия него с подигравки, ирония и оскърбления. Независимо от това обаче, той не се отказал от своята идея-прозрение (че „всичко е енергия“), продължил да я защитава и доразработва. Впоследствие се сдобил с много последователи – химици, еколози, а така също и физици, но не и икономисти, за което дори сме критикувани. В последно време обаче се срещат и изключения, едно от

⁶⁶ Вж.: Шмит, Х. и Шишков, Г., Философски речник, С., 1997, УИ. „Св.Кл.Охридски“, с. 46.

⁶⁷ Енергийната теория и икономика я характеризираме и представяме главно по публикацията на Ерик Зенси, озаглавена „Енергията като водещ ресурс“, отпечатана в традиционното годишно издание на института Уърлдуоч „Състоянието на планетата ‘2013“ с впечатляващото подзаглавие: „Все още ли е възможно УСТОЙЧИВОТО развитие“?, С., 2013, изд. „Книжен тигър“.

⁶⁸ Вж.: История мировой философии, Челябинск, 2007, изд. „Астрал“, с. 86.

които е Джеръми Рифкин, респ. неговата книга „Водородната икономика“ (изд. „З. Стоянов“, С., 2004 г.).

Щом „всичко е енергия“ се прави изводът, че икономиката също следва да бъде енергийна система и така се обосновава необходимостта от изграждането **на енергийна икономика, подчинена на законите на термодинамиката**. На тази основа се смята, че ще се революционизират всички човешки разбирания – което включва природните науки и науките за земята, но също така и историята, икономиката, социологията, политиката, дори етиката и морала. Оказва се обаче, че енергийната теория е приета и от някои азиатско-тибетски религиозно-философски учения. Имаме предвид изданието на Тибетския институт в София, озаглавено: Алена книга – Quenta La'Ert. Тайната книга на пазителите на Земята (Шумен, 2010, изд. „Химера“), в която (на с. 42) четем: „Целият Проявен свят се състои от атоми, които по своята същност са енергия, приемаща различни форми и притежаваща различна плътност. **Всяка материя, всеки физически обект е плътна енергия, състояща се от атоми**“ (подчертаното от автора). Може би цитираната дефиниция за енергията води своето начало от древни цивилизации, доколкото един от изследователите им – Чайлдрес, Д. Х., говори за познаването от тях на т.нар. от него „електричество в твърдо състояние“⁶⁹.

Дали идеята, че „всичко е енергия“, че има и „плътна енергия“, т.е. „енергия в твърдо състояние“, е заимствана от древни цивилизации или е откритие на нашата цивилизация, не е толкова важно, колкото това, че тя е изключително революционна, както я представя и самият Освалд, а така също и други негови последователи. Един от тях – Л. А. Одъм, твърди, че „прогресът като цяло се дължи на специална енергийна (а така също термодинамична) подкрепа и той се изпарява, когато и където тя е отхвърлена“⁷⁰.

Тъй като обикновено дебело се подчертава, че енергийната икономика е подчинена на законите на термодинамиката, нека припомним тяхното действие, характеризирано от Дж. Рифкин така: „Първият закон (на термодинамиката) гласи, че цялото съдържание на енергията е константно, поради което понякога бива наричано „закон за консервацията“. Това означава, че енергията нито може да се създава, нито може да се унищожава. Нейното количество в цялата Вселена е фиксирано още в началото на времето и ще остане така до края на времето ..., (т.е. от „Големия взрив“ до „Голямото свиване“ по Ст. Хокинг – В.С.). Енергията (обаче), от която се създава човешкото тяло и нещата въобще, води началото си от някъде другаде, намирайки се в различни състояния в Природата преди да бъде въплътена в човешка или в друга материална форма. Когато едно човешко тяло (а защо не и всяко друго органично тяло – В.С.) умира и се разлага, както и когато едно материално тяло се раздробява и разединява, освободената енергия се възвръща в Природата“⁷¹.

⁶⁹ Чайлдрес, Д.Х., Технология на боговете. Невероятните научни постижения на древните, С., 2002, изд. „Бард“, с. 52, 53.

⁷⁰ Цит. по: Рифкин, Дж., цит. съч., с. 56, 57.

⁷¹ Рифкин, Дж., цит. съч., с. 62.

Според втория закон на термодинамиката „енергията действително не се създава и унищожава, но тя непрекъснато се променя и то винаги (само) в една посока – от налична в неналична ..., или когато известно количество енергия се губи в този процес ..., то се нарича „ентропия“, а това е една от най-важните и най-малко разбирани и оценявани концепции във физиката“⁷². На това подценяване на ентропията физиките вероятно ще възразят, доколкото се твърди, че „принципът на ентропията във физиката е известен още и като втори закон на термодинамиката“⁷³. Уточнява се, че терминът „енергия“ е бил възприет и въведен от немския физик Рудолф Клаузевиц през 1863 г., като преди това обикновено е било използвано понятието „сила“. Тук само ще споменем, че Рифкин разграничава три вида термодинамични системи – отворена, затворена и изолирана (с. 65).

Един от изявените привърженици на енергийната теория и икономика е Нобеловият лауреат по химия Фр. Соди, който прави разлика между реално и виртуално богатство, и дълг. Според него богатството се дължи на ниска ентропия и е обект и израз на спад на ентропията. За него парите са виртуално богатство; те символизират претенциите на приносителя (им) за реално богатство и се противопоставят на спада на ентропията. Дългът е актив на този, който дава парите назаем; той е претенция към бъдещото производство на реално богатство“ (Е. Зенси, с. 84-87).

„Главното прозрение на Соди, според Е. Зенси, е, че – когато **парите се дават със сложна лихва, претенциите за бъдещото производство на реално богатство нарастват експоненциално, но реалното богатство може да расте само постепенно, чрез разширяване (респ. увеличаване) на икономическия продукт материя-енергия или чрез постигането на по-висока ефективност**. Тъй като монетарната система насърчава публичния и частния дълг, за да се развива по-бързо, отколкото икономиката може да създава средствата за изплащането му, системата развива необратима потребност от отхвърляне на дълга. Това се проявява като инфлация, фалит, загуба на права за обратно изкупуване, неизпълнение на договори по облигации (задължения), фалити на банки, ликвидиране на пенсионни фондове, колапс на пирамидални схеми, а така също загуба на хартиени активи и очаквани приходи от инвестиции под всякаква форма“ (с. 87). Очевидно тук става дума за една оригинална визия относно ролята на дълга в монетарната икономика, формирана на основата на сложната лихва.

При това „агресивното разширяване на икономическия продукт материя-енергия както и на произведеното реално богатство увеличава надеждите и очакванията. Те (надеждите и очакванията от нарастването на икономическият продукт и богатство) правят растежа чрез дълг да изглежда нормален, което може да отложи за известно време неизбежното финансово балансиране. В крайна сметка обаче, с разширяването на производството до местни или абсолютни граници, доверието спада, системата бързо губи равновесие и стига до колапс (наричан обикновено криза). Отказът да се плати дългът само гарантира, че когато това стане, ще бъде

⁷² Пак там, с. 63.

⁷³ Вж.: Евин, И. А., Изкуство и синергетика, Москва, 2004, изд. „УРСС“, с. 22 (цитат от Р. Арихеим).

мъчително и обикновено води до криза – както е при Великата депресия и при всеки друг спад на глобалната икономика, преживян след това (включително и при съвременната глобална финансово-икономическа криза, стартирала през 2007 г. в САЩ).

Според цитирания автор Е. Зенси, обаче, малцина икономисти обръщат внимание на идеите на Соди – те не виждат в тях никакъв смисъл. Икономическата наука като цяло му обръща гръб, пренебрегва идеите му и го смята за чудак, за учен, който е преминал границите на своята компетентност – както физиците в Берлин са се отнесли към В. Освалд.

От позициите на енергийната теория и икономика цялата икономическа стойност се произвежда от действия на разума чрез използването на енергия. Капиталът – средствата и оборудването, които използваме, за да увеличим производителността на труда, е материя, както и енергия, използвана за извличане, усъвършенстване и сглобяване на материали, от които е съставено (капиталът, оборудването), а така също разумът (натрупаните изобретения и знания, които влизат в проектирането). Трудът се смята за независима интелигентна енергия, която участва в производството. Земята-Природата е източник на всичките материални продукти и на енергията, а нейните системи включват въплътения за милиони години на проби и грешки разум на проектирането, закодиран в гените, информационния склад на еволюцията.

Така че при максимално устойчиво извличане на материя и енергия от природата **всяко по-нататъшно нарастване на общата сума на човешкото благосъстояние трябва да дойде от развитието на разума** – чрез нововъведения, чрез разумно разпределение на продуктите на икономиката за постигане на максимално благосъстояние, чрез прилагането на това, което знаем и можем да научим за извличането на по-голяма ефективност от материята и енергията. **Колкото и находчиви да са хората, те никога няма да намерят начин да заобикалят законите на термодинамиката.** Тази фундаментална истина се отрича от стандартната теория за неограничения растеж, която безгрижно прогнозира безкрайно повишаване на производителността в бъдеще след технически нововъведения“ (с. 88-89). Тук бихме искали да напомним на цитирания вече автор (Е. Зенси), че още през 1972 г. излезе изданието на Римския клуб „Границите на растежа“, в което се излагат аргументи в полза на неговото ограничаване и съществена, ако не и на коренна промяна на отношението към него. Подобен подход вече е налице и към т.нар. потребителска култура и/или потребителско общество. С други думи икономическата наука не е безразлична и безкритична нито към просветителското (едва ли не отъждествяване на прогреса с растежа), нито към самоцелното, нерационалното, разхитително, дори паразитно и вредно потребление.

Смята се, че ЕВИЕ (**енергийната възвращаемост спрямо инвестираната енергия**, т.е. енергийната ефективност) може да се повиши с техническа ефективност, но тенденцията е с времето тя да намалява ..., изчислено е, че нефтената енергия, добивана на всеки фут (30 см.) сондиране, намалява от около 50 барела нефтен еквивалент през 1946 г. на около 15 през 1978 г... От данните се подразбира, че през

този период (1946-1978 г.) енергийната възвращаемост при сондирането спрямо инвестираната енергия намалява от около 50:1 на 8:1. Пресмятането на ЕВИЕ за американската нефтена промишленост показва, че тя е спаднала от близо 24:1 през 1954 г. до 11:1 през 2007 г. ...

Естествено, нормално и целесъобразно е източниците с най-висока ЕВИЕ да бъдат експлоатирани най-напред. Данните в световен мащаб сочат, че, независимо от агресивното развитие на технологиите за извличане, средната ЕВИЕ при нефта спада – от върха 100:1 през 20-те години (на миналия век) до около 20:1 в наше време, т.е. 5 пъти (с. 89-90).

Енергийната икономика поставя въпроса: „Съществува ли някакъв минимум на ЕВИЕ, от която една икономика или цивилизация има нужда за да бъде устойчива?“ (с.91). Авторът, Е. Зенеси, сочи, че предложенията в това направление са в границите от 3:1 до 5:1. Той все пак смята, че „минимумът ЕВИЕ за всяка цивилизация ще зависи от различните вътрешни фактори, някои от които не могат лесно да бъдат количествено определени. Защото при добиването на енергия има социални политически и екологически цели и ползи, които зависят от фактори като издръжливост на екосистемите, издръжливост на социалните системи на цивилизацията и на социалния капитал, очаквания на членовете на обществото за бъдещето, в това число и очакванията им за материален комфорт за себе си и за потомството. Вероятно всеки възможен отговор на въпроса за минимума ЕВИЕ за нашата цивилизация може да бъде получен само по експериментален път – историята ще ни го разкрие“ (с.91-92). Да, наистина тя ще ни го разкрие, но, за съжаление, то би могло да стане по един твърде драматичен начин. Нито подзаглавието на „Състоянието на планетата 2013“ – „Все още ли е възможно УСТОЙЧИВО развитие?“, нито цялостното съдържание на изданието (както и на други подобни издания и източници) не ни дават основание за сериозен оптимизъм.

Още повече, че екологичната криза започна да придобива признаци и елементи на екологична катастрофа, поне в някои региони на света. Като че ли всичко зависи от това дали и доколко ще можем не само пропагандно-формално, но и реално, организирано и ефективно да се противопоставим на настъплението на екологичната криза..., ако все още не сме нарушили фатално екологичните баланси на нашата прекрасна планета Земя. Ако все пак и все още не сме го сторили, като че ли всичко зависи от отговора на въпроса: „Могат ли възобновяемите източници (на енергия) да бъдат изградени и да влязат в експлоатация достатъчно бързо..., (защото) природата не предлага енергийно финансиране, доколкото не може да се изгради вятърна мелница с обещана енергия..., и тогава (за съжаление) **енергийният капан изглежда неизбежен**“ (с. 92-93).

Има, разбира се, и бодри оптимисти, които споделят идеята на инж. Н. Тесла (етнически сърбин, който впоследствие приема американско гражданство – б. р.) и неговите последователи, според които Космосът е енергийна система с неограничено количество енергия, но енергийните монополи препятствали развитието на технологии за реализирането на тази невероятно революционна и спасителна идея на Тесла и неговите последователи. Така поне се твърди в литературата, но стратеги-

ческите решения за развитието на света обикновено се вземат от тези с „най-големите кесии“ (по Макс Вебер). Впрочем Дж. Рифкин пише, че „сега по-малко от 500 глобални компании контролират икономическата дейност на планетата..., а глобализацията (която има предимно корпоративно-търговски измерения и характер, т.е. неин основен двигател са въпросните по-малко от 500 глобални компании – В.С.) определя/т динамиката на нашето време“⁷⁴.

Цитираният автор (Е. Зенси) все пак изглежда е твърде голям оптимист, тъй като смята, че „рано или късно ние ще имаме икономика, която работи с настоящия си приход от слънцето. Количеството енергия, което икономиката обаче ще има на разположение (в бъдеще), зависи от избора, който правим днес“ (с. 94). Дано този оптимизъм не е „дежурен“, щом като „енергийният капан изглежда неизбежен“. Призивът му „към нов мироглед“ обаче е напълно основателен. Защото **„в крайна сметка – пише Дж. Рифкин, икономиката трябва да признае, че живеем на планета с ограничени ресурси и че законите на термодинамиката важат и за икономическия живот – така, както за целия останал живот...“**; включването на термодинамиката в икономиката като система от основни идеи би довело най-влиятелната социална наука (икономиката – В.С.) до съгласуваност с физическата реалност..., иначе икономистите биха продължили да изпадат периодически в дълбоко унижение, както през 30-те години на XX в. (а и след 2007/2008 г.), когато теориите им се оказаха в противоречие с втория закон на термодинамиката” (с.94-95).

Безспорно е, че щом трябва да се подчиняваме единствено на законите на термодинамиката, това означава да зачитаме само законите на природната и да пренебрегнем тези на „обществената вселена“. Същото би се случило и при свободния пазар, който не зачита никакви етосни и хуманни изисквания, норми, ценности, принципи и обществени „законови“; общопризнато е, че пазарът е не етичен и антихуманен. Именно отношенията, които се изграждат на негова основа, дава повод на Т. Хобс да изрече знаменитата си фраза, чрез която характеризира тогавашното пазарно общество: *Bellum omnium contra omnes*, а други го допълват - *Homo homini lupos est*, чието съдържание е общоизвестно, но нека го припомним – “Борба на всеки против всички” и “Човек за човека е вълк”. С други думи, в пазарното общество се оформя ситуация подобна на тази в джунглата, дори и по-жестока от нея, доколкото, както отбелязват някои автори, взаимоотношенията между животинските видове в рамките на отделните родове не са вълчи, както при човешките, и че е по-безопасно да се премине покрай сит лъв, отколкото покрай сит човек.

Впрочем изявени и авторитетни автори (като С. Симон, Х. Спенсър, членовете на Световния съвет на Мъдростта, Е. Ласло и М. Лайтман, а също така и други) твърдят и подчертават, че характерна и типична само за човека черта и характеристика е неговият стремеж и воля да подчинява на себе си възможно най-големи групи от своите „събратя“ за да му служат, да ги използва и експлоатира в своя полза и свой интерес, дори, според Х. Спенсър – в рамките на пазарната конкурентна

⁷⁴ Рифкин, Дж., цит. съч., с. 14.

борба, икономически да ги ликвидира, което по същество води и до физическото им ликвидиране.

Би могло да се каже, че идеолог на тази вълча природа на „пазарния строй“ (по Ж. Атали), е Х. Спенсер, от който е заимствал своята теория за борбата между видовете и Ч. Дарвин. Теорията на Спенсър-Дарвин, приложена в обществото, се нарича **„социален дарвинизъм“**, т.е. както казва Спенсър „икономически пригодните или конкурентоспособните са длъжни да унищожат икономически непригодните или неконкурентоспособните⁷⁵, което фактически и става в рамките на свободния пазар, където е налице безмилостно жестока борба за оцеляване и надмощие по подобие на тази в джунглата. Разликата е в това, че докато в джунглата действат само инстинктите, в цивилизованите условия се използва и разумът, който ни дава възможност да мислим едно, да говорим друго, а да вършим трето, т.е. да се представяме за това, което не сме всъщност, да бъдем двулични („Двуликът Янус“) и непредсказуеми, демагози.

В японски филм за бизнес-елита, отпреди няколко години, един от неговите представители каза: **„Днес всичко е бизнес, а бизнесът е война“** – ясно, разбира се, за какво. И на война като на война, която би могла да се свърже и с основната идея на т.нар. радикални еколози⁷⁶. Според тях главните беди на нашата планета – Земя, идват от нейната пренаселеност. Според едни от тях на Земята безпроблемно могат да живеят около 4 млрд. души, а според други – само около 2 милиарда. Следователно излишните хора на Земята са между 3 и 5 млрд. души⁷⁷...

На основата на горните разсъждения възниква **жестокият въпрос: дали т.нар. бизнес-война не е средство за справянето с фундаменталният проблем на нашата планета – все по голямото „разминаване“ между динамичното нарастване на населението и намаляването на ограничените природни ресурси**, което вече ни е принудило да черпим 150 % от ресурсния капацитет на планетата и да живеем за сметка на бъдещите поколения...

Следователно, **със стоиците, освен привържениците на енергийната теория и икономика, се родят и либертарианците или пазарните фундаменталисти, които пледират за напълно освободен от ограничения и регулации от страна на държавата, пазар. Те дори смятат, че тя (държавата) е несъвместима с него (пазара) и той следва да я погълне**, което би довело до обоснованата още от Фихте **корпорация – държава**. В случая имаме предвид, че един абсолютно свободен пазар се подчинява единствено и само на повелите на т.нар. от А. Смит „невидима ръка“, т.е. на неумолими закони, които обръщат гръб на правилата, нормите, принципите и/или „законите“ на „обществената вселена“ и преди всичко нейните хуманистично-етосни такива. В подобни случаи **законите на пазара, макар, че са цивилизационни закони, започват да действат като неумолими природни закони**,

⁷⁵ Вж.: Търоу, Л., Бъдещето на капитализма..., с. 372-374.

⁷⁶ Вж.: Гор, Ал., Заstraшената земя, С., 1995, УИ. „Св.Кл.Охридски“, с. 242.

⁷⁷ Има и автори, според които, днес на планетата живеят 50-60000 пъти повече хора, отколкото би следвало да бъдат – вж., Марицас, К., Цивилизация и естествен подбор, С., 2006, изд.”З. Стоянов”, с. 34.

което ни дава основание да правим паралел със стоиците. А един от най-изявените им последователи през по-новото време – Ж. Ж. Русо, гледа на нещата по-стоически от самите стоици. Имаме предвид, че той вижда в мислещия човек „развратено животно“ и едва ли не боготвори „благородния дивак“, който не е така развратен като цивилизования човек. От тук идва и неговия призив: „Назад към природата!“, т.е. назад към природосъобразен и неразвратен начин на живот.

С други думи **не джунглата, а цивилизацията е развратила човекът**. Да, би могла да се приема подобна теза при условие, че не правим паралел между развитието на цивилизацията и развитието на пазара, макар да е общоприето, че пазарът е цивилизационна ценност – „най-висш социален механизъм на цивилизацията“ (по Ал Гор и др. автори). Впрочем, за висша цивилизационна ценност се смята и държавата. Тези две висши социални ценности – пазарът и държавата, са функционирали във взаимодействие около 5 хил. години, но през последните над два века пазарът стана не само своеобразен враг на държавата, но вече е и с претенции да я „погълне“ и да се превърне в абсолютен господар на „обществената вселена“. **Именно той (пазарът) напълно обръща гръб на „законите“ на „обществената вселена“ или на цивилизацията и се обръща с лице към неумолимите закони на „природната вселена“**. И колкото е по-развит и по-свободен, в толкова по-голяма степен го прави.

Така че човекът е развратен (по израза на Ж. Ж. Русо) главно от изобретената от него висша цивилизационна ценност, наречена пазар, и по-конкретно от неговата (на пазара) свобода. Държавата отслабва регулацията към пазара, а той я комерсиализира и вече все повече се говори за „политически маркетинг“, „търговия с влияние и със закони“, „властови доходи“. В тази посока действат също така лобизмът, публично-частното партньорство, държавните или обществените поръчки, а изборите се квалифицират като средство, чрез което „едни мошеници идват, за да свалят от власт други мошеници“ (по Търоу Л., цит. съч. с. 382), т.е. корупцията, престъпността и мафиотщината са се превърнали в нещо като нови „ценности“, за което има своя принос и „негово крайно либерализирано величество“ пазарът.

Нещата се усложняват допълнително, доколкото крайните неолиберали или либертарианци лансират и защитават тезата, че индивидът е по-ценен от общността, която била само механичен сбор от безлични индивиди и изявени личности. Само ще припомним, че тази идея най-активно и ревностно се защитава от мислителя на столетието в САЩ, Айн Ранд, чиито най-изявени последователи бяха М. Тачър и А. Грийнспан и въпреки критиките към нея, дори от Р. Дарендорф, тя продължава да има активни привърженици и днес. На тази основа се издигат като висши ценности индивидуализмът-егоизмът-хедонизмът, които се величаят от съвременните ултра-неолиберали.

Безспорно е, и в това се убедихме от цитата на бившия папа Бенедикт XVI от предходното изложение, че ултралибералните ценности са в пълно противоречие с християнските такива и не само с тях, разбира се, а и с ценностите на почти всички религии, а така също и с морално-етичните или етосни ценности и норми на „обществената вселена“, на цивилизацията.

Силна струя вода в мелницата на ултралиберализма или либертарианството налива и един от неговите стълбове – проф. Л.фон Мизес, с твърдението си, че всяко посегателство над свободата на пазара – от страна на държавата, е стъпка и път към социализма⁷⁸. Ще споменем и за противоречивото му твърдение в смисъл, че досега не е имало „чисти“ общества, но в никакъв случай не бива да бъдат „смесени“, доколкото в рамките на „чистия“ капитализъм не би следвало да има никакви елементи и следи от социализъм⁷⁹. Смятаме, че на основата на противоречивите мисли на Л. фон Мизес може да се направи изводът, че щом досега общества не са били „чисти“, а „смесени“, то в едни случаи у тях е доминирала и господствала едната, а в други – другата крайност, за каквито се смятат социализмът и капитализмът.

От тази гледна точка, но като привежда и други съображения, известният немски архиепископ и виден борец за екуменизъм, Ханс Кюнг, пише: „Действително двете типични модерни антагонистични обществени системи – комунизъм (социализъм) и капитализъм (либерализъм), трябва да бъдат разглеждани като безнадеждно компрометирани и надраснати. И без това тези понятия са се превърнали в произволни словесни обвивки, които навсякъде значат нещо различно ..., трябва да се работи с оглед на социално и екологично регулиране на пазарната икономика – при която между капиталовите интереси (ефективност, печалба), от една страна, и социални и екологични интереси, от друга, непрекъснато ще се търси равновесие – накратко, с оглед постигането на **еко-социална пазарна икономика**⁸⁰, към която следва да се стремим, тя да бъде нашата цел.“

Разбира се, Ханс Кюнг много обстойно и аргументирано обосновава идеята си за еко-социалната икономика, която ни допада, но като че ли у него е налице и известна доза утопия, доколкото не е подчертана необходимостта от поставянето на пазара под надзора на държавата.

Видяхме и разбрахме, че макар без да се обявяват за последователи на стоиците, както привържениците на идеята на енергийната теория и икономика, подчинена на законите на термодинамиката, така и идеята на либертарианците за пълна свобода на пазара, почти напълно се идентифицират с тях, (стоиците), доколкото техните идеи и теории водят до загърбване на „законите“ на „обществената вселена“ и обръщат лице само към неумолимите закони на „природната вселена“. Разликата все пак е в това, че енергийната теория и икономика е все още само идея, докато либерализмът има над двеста годишна история, но през последните десетилетия прие крайни форми, клонящи към либертаризъм и/или пазарен фундаментализъм „а ла Айн Ранд, М. Ротбард и сие“, чието настъпление в някаква степен бе ограничено от обхваналата ни през 2007/2008 г. глобална финансово икономическа криза, но ще видим, че опасността от него не е преминала.

Още веднъж бихме искали да обърнем внимание на обстоятелството, че **съвременните форми на стоицизъм в лицето на енергийната теория и икономика, подчинена на законите на термодинамиката, и на краен либерализъм, либерта-**

⁷⁸ Мизес, Л. фон, Човешкото действие, С., 2011, изд. „МаК“, с. 875.

⁷⁹ Мизес, Л. фон, Свободният пазар и неговите врагове, С., 2010, изд. „Атлас“, с. 286.

⁸⁰ Кюнг, Х., Проект за световен етос, С., 2003, изд. „КХ“, с. 29, 30.

рианство или пазарен фундаментализъм, водят до две беди, едната, от които е по-малката, а другата е по-голямата, дори фаталната; т.е., първо, до засилване, разширяване и задълбочаване на духовно-културната криза и второ, до разбуждане на дремещия у човека звяр (по Фр. Ницше), до обездухотворяване, варваризиране и зоологизиране на човека, на хората, до плътното им доближаване до техните животински събратя, доколкото не само се деформира тяхната морално-етично-етосна или цивилизационно-духовна природа, но тя постепенно става и ненужна.

Това е разбрано от определени и известни автори, които изразяват тревогата си, че „разумът е възникнал във времето и би могло да настъпи време, когато отново няма да го има“⁸¹, че „животът може да остане (отново) съляп и инстинктивен“⁸², т.е. „посточовекът да престане да представлява човешкия род, който е в криза“⁸³. Очертава се с други думи „човекът да се превърне в един предмет (жив все пак), наред с другите предмети“⁸⁴, като е „възможно дори да изчезне от лицето на Земята“⁸⁵.

Безспорно е, че цитираните мисли са не само тревожни, но стряскащи. Те са породени главно от посочените опасности, изразяващи се в комерсиализирането до почти краен предел на отношенията в „обществената или цивилизационната вселена“, което редуцира уникалната духовна същност на човека и провокира и възбужда животинската му природа. В тази посока би действала и енергийната икономика, подчинена на законите на термодинамиката. Така че едва ли ще е пресилено, ако кажем, че и **енергийната икономика и пазарният фундаментализъм съдействат да се осъществи обратният преход или скок на човека – от царството на свободата (духовната) към царството на необходимостта (природната), т.е. от хомо сапиенс, към хомо натуралис, което нима ще го допуснем?!...**

Накрая на този параграф бихме искали да кажем, че го изложихме общо взето синтезирано, не само поради ограничения тук обем и възприетия (и обявен в увода) Хердерово-Хегелово-Гютев по-обобщаващ историко-философски подход към фундаменталната или тотална криза и към някои нейни по-специфични и дори подценявани страни, а така също и поради факта, че вече сме писали и публикували на подобна тематика⁸⁶.

⁸¹ Вж.: Булгаков, С. Н., *Философия хозяйство*, Москва, 1990, изд. „Наука“, с. 71.

⁸² Вж.: Куева, М., *Когато битове, атоми, неврони и гени образуват БАНГ*, в. „Монд-дипломатик“, м.октомври, 2009, с. 22.

⁸³ Вж.: Атали, Ж., *Братства. Една нова утопия*, С., 2003, изд. „КХ“, с. 182.

⁸⁴ Вж.: Бердяев, Н., *Смисълът на историята*, С., 1994, изд. „Хр.Ботев“, с. 198, 199.

⁸⁵ Вж.: Сейгън, К., *цит. съч.*, с. 348.

⁸⁶ Вж.: Стоянов, В., *Относно идеята за трансформирането на монетарната икономика в енергийна система, подчинена на законите на термодинамиката*, Сборник доклади на юбилейна международна конференция, том I, Свищов, 2013, с. 48-58; *Пазарът – продукт на разума, генератор на антикултура и провокатор на конфликти и инстинкти*, Годишник на УНСС за 2011 г., С., 2011, с. 167-234.

5. Напрежения, „пропуквания“, елементи на криза в западното партньорство

Под западно партньорство имаме предвид това между САЩ и нейния партньор в рамките на НАФТА, Канада, които са членове и на НАТО, чиито лидер е САЩ, от една страна, и обединена („стара“ и „нова“) Европа в системата на Европейския съюз (ЕС). Почти всички страни – членки на ЕС, са и членове на НАТО. Може да се каже, че мотивацията и основанията за изграждането на западното партньорство, осъществено първоначално само в рамките на НАТО, е т.нар. „червена опасност“, идваща главно от Москва, т.е. от бившия Съветски съюз, а така също и от неговите „сателити“ и т.нар. държави от социалистическия лагер.

Докато съществуваше бившия Съветски съюз (до 1991 г.), Западът нямаше проблеми със своето партньорство, може би с две изключения: едното е свързано със смъртта на Сталин (1953 г.) и разведряването на отношенията между социалистическия Изток и капиталистическия Запад, довели до две важни събития, а именно: а) пораждаше на съмнения за необходимостта на НАТО, което преживява определена криза и едва ли не е било пред разпускане или разпадане според Сб. Бжежиски, и б) поставяне основите на преговори за неразпространяването на ядрените оръжия, които приключват успешно през 1968 г. със сключването на договор, в рамките на ООН, който е последван от редица договорености между САЩ и бившия Съветски съюз за съкращаване на военно-ядрените им арсенали.

Другото изключение е, че „след убийството на Кенеди в атлантическите отношения настъпи застой“⁸⁷, според Х. Кисинджър.

След саморазпадането на Съветския съюз (през 1989-1991 г.) отново стана актуално съществуването на НАТО, макар че неговият главен враг вече го нямаше, защото сравнително бързо бе намерен нов глобален, но не толкова мощен и равностоен враг – в лицето на международния тероризъм. Още президентът „Е. Линкълн през 1837 г. далновидно преценява за потенциалните (негативни) последици (за САЩ) от загуба на външен враг“. При наличието на нов външен враг НАТО се разшири и затегна редиците си. Неговата сплотеност и лоялност към каузата му и към САЩ, по-конкретно, бе изпробвана с бомбардировките на бивша Югославия през 1999 година. Стремешите на Европа да изгради собствена отбрана и сигурност в рамките на НАТО обаче винаги са били задържани от САЩ, но все пак това тяхно желание бе частично удовлетворено. Европа обаче си остава икономически гигант, но военно джудже.

Когато през 1957 г. се подписа договърът за създаването на общ европейски пазар, изграждан на основата на следните свободи: свободно движение на стоки и услуги, на капитали, на хора и свободно избиране на местоживеене и местожителство, САЩ застанаха плътно зад идеята на европейската интеграция, доколкото я считаха като икономическа основа на НАТО и на борбата срещу „червената опасност“ от Изток. Освен това трябваше да има и западна реакция срещу социалистическата интеграция в рамките на СИВ (Съветът за икономическа взаимопомощ).

⁸⁷ Кисинджър, Х., Години на промяна, С., 1999, изд. „Прозорец“, с. 503.

Така че САЩ и по-конкретно „Атлантическият пакт насърчаваше европейската интеграция“⁸⁸. След саморазпадането на „реалния социализъм“, което доведе до коренни глобални промени в света, вкл. до обявления от президента Дж.Буш-младши нов световен ред, в западното партньорство се появиха „пукнатини“, което даде основание на президента Р. Никсън да призове за „ново, по-балансирано и по-зряло партньорство, в което всички гласове да се чуят и никой да няма надмощие“⁸⁹.

Най-голямото изпитание обаче беше отказът на някои държави от „стара Европа“ и най-вече Германия и Франция да участват във войната срещу Ирак на Садам Хюсеин. Мотивът за отказа им беше, че военната коалиция, начело със САЩ, нямаше санкция от ООН за военни действия срещу Ирак, а официалният и формален повод беше освобождаването на иракския народ от диктатурата на Садам Хюсеин и установяването на стабилност в региона. Реалният мотив и повод обаче беше петролът на Ирак.

По повод на отказа най-вече на Германия и Франция да се включат в коалицията за участие във войната срещу Ирак през Атлантическия океан прелетяха тежки и обидни думи спрямо тях, но и достойни отговори от страна на министрите на външните им работи. Германия и Франция бяха обявени за „стара“ и едва ли не демодирана Европа, за разлика от „новата“ Европа, която подкрепи войната и взе участие в коалицията. Бе напомнено на „старата“ Европа, че е освободена от нацистката окупация през време на Втората световна война от САЩ, които са осигурили и финансовата помощ по Плана Маршал за възстановяването на разрушена от войната Европа. Напомняше им се, че са били и със статут на протекторати.

Отговорът на тогавашния външен министър на Германия Йошка Фишер беше: „Ние не сме васали на САЩ“, а френският министър на външните работи, Юбер Ведрин, каза: „САЩ никога не са зачитали интересите и мненията дори на своите най-близки съюзници и партньори, а се ръководят само от собствения си национален интерес“. Очевидно става дума за твърде тежки и обидни думи и изрази, които до тогава не бяха прелитали през Атлантическия океан. Този непартньорски диалог обаче не трая много дълго, защото и двете страни разбраха, че той не е в техен интерес и по някакъв начин го преодоляха. Както казваше един съветски поет от 60-те години – Шчипачов, любовта (респ. и партньорството, и приятелството) е като връвчица и ако я прекъснеш и отново завържеш почти винаги ще напипваш завързаното възелче. До голяма степен това се отнася и за партньорството, което отново бе помрачено от разкритията на Ед. Сноудън за подслушванията от американска страна на европейски ръководители от партньорски страни, вкл. канцлера на Германия, А. Меркел.

В процеса на своята интеграция ЕС стигна до единна валута – еврото, което беше въведено през 1999-2000 г., когато се прилагаше успоредно с националните валути (които от началото на 2001 г. изчезнаха и вече остана само еврото). То обаче подкопа международните основи на долара и бе посрещнато хладно (меко казано)

⁸⁸ Шмит, К. Силите на бъдещето. Световните победители и губещите в утрешния свят, С., 2006, изд. „Медиатема“, с. 205.

⁸⁹ Вж.: Кисинджър, Х., Години на промяна, С., 1999, изд. „Прозорец“, с. 598.

от страна на САЩ, тъй като отне около $\frac{1}{4}$ от международния платежно-кредитен оборот на долара, което пък, от своя страна, пренасочи част от сенъоража и други финансови изгоди от САЩ към Европа. Именно поради това отношението на американските автори към еврото е общо взето хладно, меко казано.

Дори самият Алън Грийнспан – „живият бог на финансите“, тогава президент на Федералната резервна система на САЩ – тяхната Централна банка (ФРС), категорично казва: „Еврото няма да го бъде дълго“⁹⁰. То обаче оцеля, но все пак се разкласти от невероятно тежката финансово-дългова криза на Гърция, засегнала и много други страни – членки на ЕС. Може би тук отново прави изключение Дж. Рифкин⁹¹, според когото европейската мечта затъмнява американската.

Впрочем хладното, дори враждебно отношение към еврото и към икономическите успехи на ЕС се отнася и до най-висшите представители на САЩ. Ето например какво пише по този повод един от бившите президенти на САЩ, който през 1971 г. окончателно премахна ограничената конвертируемост на долара, Р. Никсън: „Обединена Европа би представлявала не само преимущество, но и пречка за Съединените щати. Ние определено печелим от появата на една по-силна и по-сплотена политическа единица, която ще балансира Москва (очевидно тези думи са казани преди 1989 г. – В.С.) и оттук нашата военна роля в Европа ще може да се редуцира. Ние също така ще спечелим и от наличието на по-активни партньори в Европа, които да могат да се справят с различните регионални кризи по света. Но, за съжаление, една обединена Европа със СНП (Съвкупен национален продукт), по-голям от този на САЩ, става опасна ... **САЩ едва ли ще продължат да подкрепят единството и обединението на Европа на всяка цена**“⁹² (подчертаното от автора). Очевидно това са тежки думи, казани от най-високо място, за най-близки партньори, което е до известна степен смущаващо. Но, в края на краищата, вечно приятелство няма, има само вечни интереси, което са го разбрали и обявили първи англичаните още когато са били империя, в която слънцето не залязва.

От 2012 г. обаче БВП на ЕС надмина този на САЩ, което е основание, според Никсън, те да престанат да подкрепят единството и обединението на Европа на всяка цена. Впрочем реакциите на известните американски рейтингови агенции по време на разгара на кризата на еврото показваха, че думите на Никсън не са казани напразно. Реакцията на А. Меркел беше, че се налага ЕС да си създаде своя рейтингова агенция, а не да разчита на американските такива, които се надпреварваха да понижават рейтингите на ЕС и на страните – негови членки.

Разбира се, европейците не са слепи и глухи към американските оценки и прогнози за развитието на ЕС. Още повече, че не друг, а Сб. Бжежински твърди, че „европейците ... не само подозират САЩ, че не се радват на тяхното разширяване (и увеличаващата се по механичен начин тяхна, главно икономическа мощ – В.С.) – а

⁹⁰ Цит. по: Ердман, Щ, Банки, хляб и бомби, том I-ви, С., 2010, изд. „Дилог“, с. 90.

⁹¹ Вж.: Рифкин, Дж., Европейската мечта. Как бъдещето на Европа затъмнява американската мечта, С., 2005, изд. „Прозорец“.

⁹² Никсън, Р., Не пропускайте момента, В. Търново, 1993, Изд. център, „В. Търново“, с. 81.

някои дори започнаха да вярват ... в стратегическото разместване на силата⁹³, и че се наблюдава пренасочване на вниманието на САЩ от Европа към Тихоокеанския регион. Известният автор Робърт Кейгън дори пише във в. "Гардиън", за „зейнала пропаст между САЩ и Европа“⁹⁴ и „ако Вашингтон види дори зачатъци на обединена външна политика на Европа, която да му се противопостави, ще направи всичко (възможно), за да осуети подобри намерения“⁹⁵.

А САЩ имат такива намерения, което се доказва от следните мнения на известни автори: „Ако не се считат Турция и Великобритания, всички останали европейски държави – членки на НАТО, вече не са съюзници, а зависими от нас (САЩ) страни“⁹⁶; „САЩ ... диктуват външната политика и политиката на отбрана на европейските държави..., т.е. НАТО, и преди всичко неговата военна машина е идеално средство за управление на Европа ... В Европа никога досега не е имало толкова антиамерикански настроения, както в годините от 2002 насам“⁹⁷; „Страните от ЕС установяват, че са изгубили на практика целия си суверенитет“⁹⁸.

Несъмнено е, че след като европейците се запознават с цитираните и подобни на тях мисли, в никакъв случай не биха се почувствали удовлетворени от трансатлантическото партньорство с лидера на света САЩ, макар че това не е всичко, което можем да разберем за тези традиционни партньорски отношения, които придобиват и форма на диктат, понякога дори и на унижение. Ето например някои разкрития на германския автор Щефан Ердман, който стана твърде популярен в началото на този век със смайваща информация за партньорските взаимоотношения между САЩ и Европа, особено тези с Германия.

От цитираните експерти, които се занимават активно с партньорските взаимоотношения между САЩ и обединена Европа, както и от най-видни политици от двете страни на Атлантическия океан се вижда, че са налице сериозни напрежения и „пукнатини“, които придобиват кризисни елементи. Налице са обаче – зад „фасадата“ на американско-европейското партньорство, и някои тежки проблеми, които произтичат още от Втората световна война. Имаме предвид **окупационния режим**, в който все още се намирала ФРГ. Този факт се отбелязва и коментира в двутомника на немския автор Щефан Ердман, озаглавен „Банки, хляб и бомби“. Една цяла глава във вторият том е озаглавена „Окупираната ФР Германия“, където се изнасят данни, за които се твърди, че не били известни и на много от политиките в Германия. Ето някои от тях: „Със създаването на ФР Германия не беше основана нова държава, а една част от Германия беше организирана по новому, а другата по старому“ (II. 101), т.е. не е станало истинско сливане между двете германски държави, а се осъществява присъединяването на провинциите на бившата ГДР към ФР Германия (II. 82).

⁹³ в. "Монитор" от 08.02.2013, с. 14.

⁹⁴ в. "Монд-дипломатик", бр. 8 от август, 2006, изд. „АКТ“, с. 153.

⁹⁵ Пак там, с. 31.

⁹⁶ Бюканан, П., Смерть Запада, Москва, 2003, изд. „АКТ“, с. 153.

⁹⁷ Шмит, Х., цит. съч., с. 59, 61, 62, 216.

⁹⁸ Бърнет, Т. и Геймс, И. Кой управлява света? Войната между глобализацията и демокрацията, С., 2007, изд. „Хермес“, с. 264.

Тъй като следвоенна ФР Германия няма същинска и легитимна Конституция, остава в сила тази от 1918 г. на Ваймарската република и произтичащото от нея законодателство ... заедно със съответните националистически закони на Третия Райх (II. 83). Твърди се (от Ердман), че в Германия се създава Върховно командване на съюзническите войски, което е създател на т.нар. „окупационно право“. Изтъква се, че „ФР Германия е подчинена на окупационното право и то без ограничения във времето, а Берлин и до днес е със специален статут, политически факт, която е малко известен (включително сред голям брой политици), т.е. ФРГ продължава да няма суверенитет над голям Берлин ... **Окупационното право от 1945 г. продължава да има неограничено действие в Германия** ... Между САЩ и останалите противници на Германия се сключиха тайни договори ..., тъй като ЕС и еврото не изпълняват генералните условия според предвижданията, целта на САЩ, респ. на глобалните сили, чиито инструмент е американското правителство, е да развият ЕС и евра системата и да наложат своя модел на единна Европа от Атлантика до Урал“ (II. 88, 89, 92, 93) ... **Несъществуващата де юре Германия е трябвало да се замени с Германския райх под контрола на САЩ**“ (I. 93). Твърди се, че съществува „Временно имперско правителство (К.Р.Р) или **Комитет на Германската империя**, който имал и регистриран офис във Вашингтон, но официалната подкрепа на съюзниците към тази имперска институция е твърде оскъдна“ (I. 98).

Следователно „**Германия продължава да е окупирана държава и окупационното право е над всяко друго право**“ (II. 99), което ще рече, че „Германският Трети Райх си възвръща пълния суверенитет ... над своите външни и вътрешни работи ... **всички граждани, съгласно Закона за гражданството (чл.1), са граждани на Райха, а не на Германия**“ (II. 84, 85, 103). Изводът, който прави авторът, е, че „**Федералната република (Германия) е по-скоро федерация със САЩ**“ (II.103).

Щ. Ердман смята, че е налице възможност Германия да се измъкне от своя окупационен режим чрез една обща Европейска Конституция. Но това било почти невъзможно, доколкото по смисъла на международното право ФРГ не може да подписва международни договори и по този начин „цялата структура на ЕС не стои на законова основа и не може да има Европейска Конституция, която да се приеме от различни държави. Еврото също така никога не е било прието от законни представители на Германия. Не е нужно човек да има богата фантазия, за да си представи какво може да се случи“ (I.99), но и самият Ердман не дава простор на своята фантазия.

Безспорно е, че Щ. Ердман ни поднася изключително интригуваща информация, главно за своята страна, но никъде не казва дали има и други западноевропейски държави, които споделят аналогична съдба с Германия, което е твърде малко вероятно, тъй като те бяха освободени от режима на нацистка Германия и именно тя беше победената и капитулиралата пред Съюзниците (Съветския съюз, САЩ, Англия и присъединилата се към тях Франция) държава.

Бедата е, че аналогични на цитираните от Щ.Ердман мисли и факти излага и бившия канцлер на ФР Германия, **Хелмут Шмит**: „Още от самото начало у американците съществува съзнание за това, че Бог е възложил мисия на американската нация да спечели целия свят на своя страна“, което той го нарича „американски

мисионерски идеализъм“, но се оказва, че реализирането на този идеализъм е свързано със своеволия, че дори и с насилия. Има се предвид, че „с идването на власт на правителството на Клинтън и особено на Буш-младши списъкът на своеволията на САЩ стана още по-дълъг ... Затова благодарствено-признателното отношение на европейците към САЩ днес е засечено от ненавистта на повечето от тях към жаждата им (на САЩ) за хегемония и главно (но не само) на Буш-младши⁹⁹.

За да се осветлят по-добре партньорските отношение между САЩ и обединена Европа, бихме искали да обърнем внимание на още две съществени неща, а именно: първо, ролята в това отношение, която играят главно в САЩ християнски организации с фундаменталистка насоченост и граждански неправителствени организации с крайно дясно-консервативна идеология, и, второ, възможните отражения на **трансатлантическите търговско-инвестиционни споразумения между ЕС, от една страна, и Канада и САЩ, от друга страна**, върху партньорските им отношения. Безспорна е и ролята на глобалните корпорации, но тя, общо взето, е добре известна.

Знае се, че в САЩ по традиция има широк религиозен плурализъм, но все пак доминиращата религия е християнството в неговите многобройни разновидности. Малко изненадващо е, че през последните десетилетия все по-голямо значение придобиват религиозни общности и организации с фундаменталистка насоченост, чието влияние все по-осезателно започва да се чувства както в държавната администрация, включително и във висшите й ешелони, така и в армията, където се срещат и отговорни генерали-фундаменталисти в лицето на У. Бойкин и Г. Брандъл, например. Разбира се, в армията е налице военно духовенство, чието основна цел е да въведе „почитта към Христос“ и в армията, а и в полицията, особено във връзка с Второто пришествие, т.е. повторното слизване на Месията на Земята и неговото (поне) хилядолетно управление. Малко учудващо е, но в САЩ битува и идеята за „Американска теокрация“, на която тема не само се говори, но се пишат и книги. „Южната баптистка конвенция е най-голямата протестантска църква в САЩ и мисията ѝ е да проповядва буквалната истина на Библията, ... наброява 40 млн. души, докато основните протестантски църкви се представляват от 15 милиона вярващи“¹⁰⁰. Цитираният автор сочи, че най-здрави връзки с Южната баптистка конвенция са имали президентите Рейгън и Буш-старши, но такива са имали и други президенти.

Оказва се, че и самите американци в преобладаваща си част са вярващи, дори 77 % от тях са убедени, че има Сатана, с който САЩ следва да се справи. „В действителност Буш заменя американската демокрация и свобода с християнството... той внушава, че американската демокрация е дело на Исус на Земята. Всичко това създава условия, при които лесно се оправдава и поддържа неприязънта към не-християните и не-американския тип демокрация“¹⁰¹. На тази основа САЩ и американският народ се подготвят за Армагедон, за апокалиптичната битка, в която окончателно и

⁹⁹ Вж.: Шмит, Х., цит.сч., с. 68, 69, 71, 72, 75.

¹⁰⁰ Вж.: Бейджмънт, М., Надпреварата за Армагедон. Трите велики религии и заговорът за края на света, С., 2010, изд. „Хермес“, с. 159.

¹⁰¹ Пак там, с. 162.

едва ли не завинаги ще бъде унищожено злото, символ на което е Сатаната. (Това са само някои от многобройните „лица“ на „пасторския фундаментализъм“ и открит религиозен фанатизъм и нетърпимост, завладели отдавна масовото население в САЩ във всички негови социални страти – феномен, който е обект на изследване от страна на редица американски представители на обществените науки. Бел. ред.)

Дори някои си спомнят Буш да казва: „Вярвам, че Бог иска да бъде президент ... за първи път почувствах, че Бог е в Белия дом“¹⁰². Подобни фундаменталистки нагласи и в такива мащаби в Европа не се срещат, макар че американската култура е продукт преди всичко на европейската. Фундаментализмът е характерен главно за исляма, макар че го има в почти всички останали религии и най-вече в юдаизма и християнството.

Освен религията и църквата, влияние и въздействие върху държавната администрация и нейната политика оказват и редица граждански общества и организации с крайно дясно-консервативна ориентация, като например известното общество „Джон Бърч“, „Съветът за национална политика“, който е нещо като по-консервативна алтернатива на официалния Съвет за международни отношения, а така също и фондацията „Херитидж“, създала свое поделение – Център за свобода „Маргарет Тачър“. Смята се, че въпросната фондация и нейния „Център...“ „афишират като своя първостепенна цел заздравяването на връзките между САЩ и Обединеното кралство и фокусирането върху възможностите им (на САЩ и Великобритания) заедно да „ръководят и да променят света“, а така също и върху „заплахата за интересите на САЩ, произтичащи от Европейската конституция, общата външна политика на сигурност на Европейския съюз и френско-немските усилия за създаването на европейска федерална супер-държава“¹⁰³.

Очевидно е, че става дума по същество за наблюдение и контрол над ЕС да не се измъкне от опеката и контрола главно на САЩ и по такъв начин да подкопае техните интереси и амбиции. Ролята на Великобритания като че ли се свежда главно или преди всичко до аналогична на „Троянски кон“, каквито признаци би могло да се каже, че са налице. Или Англия се стреми да получава „благини“ както от САЩ, така и от Европейския съюз, а и евентуално да използва САЩ да неутрализират влиянието и въздействието на вътрешната „коалиция“ в рамките на ЕС между Германия и Франция върху Англия. Не случайно М. Тачър беше против обединяването на Германия. С други думи партньорството си е партньорство, но интересите са си интереси, те са вечни...

Най-новият момент в партньорските взаимоотношения между САЩ, включително Канада и Обединена Европа са Трансатлантическите споразумения между тях за търговия и инвестиции, което с Канада бе приключено и подписано на 01.10.2013 г., като аналогично е пред финализиране и със САЩ. То се нарича **Трансатлантическо търговско-инвестиционно партньорство (TTIP – Transatlantic Trade Investment Partnership)**.

¹⁰² Бейджмънт, М., цит. съч., с. 165.

¹⁰³ Пак там, с. 167.

Информацията в нашите медии и литература за тези преговори и споразумения е твърде оскъдна, може би и защото те се водят при строга конфиденциалност. Все пак обаче споразумението с Канада е вече факт, а това със САЩ е пред финализиране и се очаква да бъде аналог на споразумението с Канада.

Определена информация за съдържанието на тези споразумения беше изнесена във в. „Монд дипломатик“, подлистник на в. Дума, бр. 11/108 от 21.11.2013 г. от американската авторка Лори Уолк, която е директор във висша търговска структура на САЩ и вероятно е доста добре информирана. Първо, искаме да обърнем внимание на заглавието на сравнително обширната статия; **„Трансатлантическото споразумение – тайфун, който заплашва Европа“**. В нея четем: „Започналите през 2008 г. преговори за сключване на споразумението за свободна търговия между Канада и ЕС бяха приключени на 01.10.2013 г., от която дата споразумението вече е юридически факт. Смята се, че то е добра основа и предзнаменование за американското правителство да постигне и то споразумение от този тип със Стария континент. Предмет на тайни преговори, които подготвят проектът му, е горещо подкрепян от мултинационалните (или глобални – В.С.) корпорации, тъй като то би им позволило и осигурило да съдят всяка държава, която не се подчинява на нормите на либерализма“ (с. 5), което е нещо доста неопределено“.

В цитираната статия с основание се обръща специално внимание на създаването чрез споменатите споразумения на **специални трибунали**, които са извън официалните съдебни системи на страните и **чрез които корпорациите ще могат да съдят държавите, които са нарушили неолибералните норми и/или правила, с което са им причинили загуби или са намалили очакваните им приходи или доходи**. Съставът на тези специални трибунали е от трима авторитетни адвокати, компетентни в търговско-инвестиционната материя. При това техните решения няма да могат да се обжалват, а за налаганите от тях финансови санкции на държавите няма ограничения. Казаното означава, че „избраниците на народа ще трябва да променят публичните си политики, за да задоволят апетитите на частния бизнес в съответните сектори, които до сега му се изплъзваха“ (с.5). Авторката нарича тези нови практики **„легализирано изнудване“** (с. 6), което засяга „3300 европейски фирми, присъстващи на американска земя чрез своите 24 000 филиала и 14 400 американски фирми с мрежа от 50 800 филиала в Европа. Или 75 000 дружества ще участват в **„лова за публични средства“** (с. 6). Освен че няма граници за налаганите финансови санкции на държавите, дори „когато правителствата спечелят делото, те са длъжни да покрият съдебните разноски и различните комисионни“... (с. 6).

Впрочем, нищо ново под слънцето, както казват философите. **Л. Търоу** още през 2000-та година пише, че „капитализмът е свят само за отбрани хора, „като е дал властта за взимане на решения в ръцете на собствениците на капитала... и осъществява управлението на страните в полза на богатите“¹⁰⁴, дори би могло да се каже съобразно тяхното богатство. В същото време все повече от обикновените хора се включват в групата на социално изключените, едва ли не на социално обре-

¹⁰⁴ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма или как днешните икономически сили оформят утрешния свят, изд. „В. Люцканов“, С., 2000, с. 25.

чените. Разбира се, „търговските блокове са естествени стъпала към истинска световна (или глобална – В. С.) икономика ... и в Тихоокеанският регион водачеството са поели не правителствата, а хората на бизнеса“¹⁰⁵ и най-вече на едрия бизнес. Очевидно тази практика се пренася и в обединена Европа, т.е. глобализира се. Да му мислят средният и особено дребният бизнес, а така също и обикновените хора, т.е. тези, които не са „отбрани хора“, но като потребители уж са в центъра на интереса на бизнеса, но въпросът е като цел или като средство?

Очевидно е, че с тези специални съдебни привилегии, предоставяни на компаниите, се прави невероятно силен финансов реверанс или по-точно им се предоставя специална едностранна привилегия, чрез която да осъществяват „легализирано изнудване“ на държавите. По този начин се **очаква да бъдат легализирани много забрани по отношение на ГМО-продуктите, на действия и дейности на компаниите, които имат негативно екологично въздействие и много други несъответстващи на либералните принципи и норми забрани. По такъв начин глобалните корпорации, респ. техните филиали, се поставят над държавите, в които функционират.** „Намерението е – смята авторката – чисто и просто думата „регулация“ да изчезне ..., но откъде идва това екстравагантно завръщане към отминалите времена на тачаризма?“ (с. 7). Тя обаче не се опитва да даде отговор, но той се подразбира.

За съжаление, всичко това се случва, първо, на фона на нарастващата критична реторика към ултралиберализма, който динамично настъпваше в света до началото на глобалната финансово-икономическа криза, започнала през 2007/2008 г., и второ – в противоположност на извода на Давоския форум, че „такъв (ултралиберален) капитализъм повече не ни трябва“ и на неговия девиз: „Нов век, нов капитализъм!“. Изглежда е прав и отново актуален Макс Вебер, според когото решаващата дума винаги са имали тези с най-големите „кесии“, а и А. Тофлър, който пък ги нарича тези с „най-дебелите портфейли“, т.е. представителите на глобалните корпорации. С други думи, антилибералната реторика не препятства вземането на крайно неолиберални решения „а ла Айн Ранд, М. Ротбард и сие“, които абсолютизират свободата на пазара, комуто е неприсъща държавата и той следвало да я погълне. Както гласи народната ни мъдрост: „Кучето си лае, керванът си върви!“. И все пак новият век ни поднася „нов“ капитализъм, който се поставя над държавата, което е обратно на очакванията след критичната или антилиберална реторика, разпространила се след настъпването през 2007/2008 г. на настоящата глобална финансово-икономическа криза. Налице е в случая едно неочаквано, но поредно разминаване между очаквания и реалности.

По същество капитализмът отново демонстрира своята „гъвкавост“ да съчетава кейнсианския дух и стил с крайният либерализъм, който се проявява в рамките на подписаното с Канада споразумение и очакваното да се финализира и това със САЩ. От заглавието на цитираната статия на американската авторка Лори Уолк се вижда, че ЕС отстъпва пред натиска на САЩ (и Канада, които са представители на друга регионална структура, НАФТА). От посоченото от Л. Уолк би могло

¹⁰⁵ Пак там, с.с. 25 и 187.

да се направи изводът, че коментираните споразумения за трансатлантическо търговско-инвестиционно партньорство са нещо като икономическо НАТО за Европа. Може би този извод е пресилен и нещата ще станат по-ясни след като се финализира и евентуално стане обществено достояние и споразумението със САЩ, но протестите срещу него в Брюксел по време на срещата на върха на ЕС в началото на януари 2014 г. подсказват за отстъплението на Европа пред САЩ (и Канада).

Като че ли най-обобщаваща и с поглед напред към бъдещето е мисълта на бившия германски канцлер **Х. Шмит**, според който „бъдещето на ЕС, т.е. на обединена Европа, зависи от това желае ли Америка обединена Европа като свои партньор или по-скоро като васал... Америка обаче е изправена не само пред въпроса за бъдещите й отношения с ЕС, но и пред въпроса за бъдещите цели на Алианса и НАТО“, т.е. оказва се, че съдбата на Европа, а и в по-широки граници, е в ръцете на САЩ. Впрочем, докато те са едноличен световен лидер с военни разходи, колкото са общите разходи за същите цели на следващите ги 14-15 държави, и с военно присъствие в 156 държави в света, е очевидно и безспорно, че в техни ръце е съдбата на почти целия свят. Разбира се, и ние в някаква степен сме засегнати, доколкото сме членове както на НАТО, така и на ЕС, но все още не сме се освободили от „товара“ и последиците на прословутия български преход от неговата „дивокрация“ и „позорна икономика“ (по интелектуалеца Йосиф Петров, председател на 7-то ВНС).

Западното партньорство има и чисто военно-политическо измерение преди всичко в лицето на Атлантическия съюз или НАТО, в което също са настъпили съществени промени. Имаме предвид, че – според Хенри Кисинджър, „САЩ не бяха склонни да приемат в НАТО т.нар. Вишеградска четворка (Полша, Унгария, Чехия и Словакия). Защото „през 1994 г. президентът Клинтън считаше, че НАТО не може да си позволи да тегли нова черта между Изтока и Запада, която сама по себе си вещае бъдеща конфронтация Това заявяваме (е казал Клинтън) на всички онези в Европа и САЩ, които биха желали да лишим Европа от възможности за най-добро бъдеще, каквото представлява всеобщата демокрация, пазарната икономика и повсеместното сътрудничество за взаимна сигурност“¹⁰⁶.

Обявената от Клинтън стратегия за развитието на НАТО може да бъде представена, но за съжаление, тя коренно се промени. В НАТО бяха приети не само държавите от Вишеградската четворка (Полша, Унгария, Чехия и Словакия), но и други бивши социалистически държави, които са на изток и югоизток от тях – Румъния, България, Балтийските републики, като се предвижда да бъдат приобщени към ЕС, а евентуално и към НАТО и други бивши социалистически страни, включително бивши Съветски републики и най-вече Украйна. Очевидно става дума за съвсем нова стратегия в Европа, че дори и в Евразия.

Интересна е и мисълта на Кисинджър, че „ако партньорството за мир стане аспект на Атлантическия съюз, може да подкопае НАТО“¹⁰⁷. Освен това „същевременно е важно Русия да бъде приобщена към атлантическите нации Функциите на

¹⁰⁶ Кисинджър, Х., Дипломатията, С., 1997, изд. „Труд“, с. 723.

¹⁰⁷ Пак там, с. 723.

Конференцията за сътрудничество и сигурност в Европа (КССЕ) могат да се разширят и тя да бъде прекръстена в Партньорство за мир.“

В подобна схема Атлантическият съюз (т.е. НАТО) ще осигурява „общата политическа рамка на общата сигурност“¹⁰⁸. И все пак, според Х. Кисинджър, „не като мост между Изтока и Запада е бъдещето на атлантическите отношения, а в решаващата им роля да помогнат на Америка да се справи с очакваната еволюция през ХХІ век..., т.е. с Русия, Китай и ислямският фундаментализъм“¹⁰⁹.

Очевидно пред Запада и НАТО и най-вече пред САЩ през ХХІ век се изправят посочените по-горе три основни предизвикателства – Русия, Китай и ислямският фундаментализъм. В случая ни изглежда доста пресилено, а и обидно за Русия и Китай да се поставят под общ знаменател с ислямският фундаментализъм. „Ала способността на Америка да се справя с тези надигания (респ. опасности – В.С.) ще се засилва от сътрудничеството на атлантическите нации“¹¹⁰.

Кисинджър стига до извода или заключението, че „С Европа Америка споделя една и съща ценностна система, но още не е успяла да създаде обща политика и адекватни институции за след Студената война“¹¹¹.

Успоредно с гореказаното, Х. Кисинджър напомня, че вече се изгражда нов Азиатско-Тихоокеански център на света, към който САЩ предвиждат „План за Америките“, чиято цел е „да създаде свободна търговска зона (чрез разширяване на НАФТА или на нова основа, това Кисинджър не пояснява – В.С.), но тя (тази свободна търговска зона) следва да се простира от Аляска до нос Хорн“¹¹², т.е. да обхване целите две Америки (Северна и Южна).

Кисинджър не пояснява и какви институции следва да се създават след Студената война, които да съгласуват единната политика на Атлантическия съюз. Дали тези нови институции не са трансатлантическите търговско-инвестиционни споразумения, за които вече подробно говорихме по-горе.

Очевидно е, че няма цялостно единство и последователност в рамките и на военнополитическото западно партньорство, което като че ли се допълва и институционализира с новите трансатлантически търговско-инвестиционни споразумения между двете основни страни – членки на НАФТА, Канада и САЩ, и Европейския съюз като цяло. **Тук обаче възниква въпросът, който все още не сме го срещнали, поставен в литературата: Защо ЕС води преговори и подписва споразуменията поотделно с Канада и САЩ, а не с аналогичната на ЕС тяхна организация НАФТА, в която, освен Канада и САЩ членува и Мексико?...**

Освен това, на международната сцена се появи през последното десетилетие още една мощна трансрегионална организация – БРИКС, която обхваща Бразилия, Русия, Индия, Китай, към които впоследствие се присъедини и Южно-африканската република, чиито авторитет и влияние в „Глобалното село“ нараства. На тази осно-

¹⁰⁸ Пак там, с. 724.

¹⁰⁹ Пак там, с. 724.

¹¹⁰ Пак там, с. 724.

¹¹¹ Пак там, с. 729.

¹¹² Пак там, с. 729.

ва започва да става все по-актуален и въпросът, до кога САЩ ще могат да запазят своя хегемонизъм или кога ще се изгради нова глобална структура от велики държави, които на равноправна основа със САЩ ще формират стратегията на „Глобалното село“?¹¹³

6. Катастрофалната криза на българския преход

България е една от древните държави в Европа, която е граничила с три велики цивилизации – гръцко-елинска, римска и византийска. Тя е преживяла своя „златен век“, дори се счита, че е (пре)носител на древна цивилизация от склоновете на Тян-Шан към Европа. Съдбата на България на европейската земя е била обаче както благоприятна, така и неблагоприятна. За благоприятната считаме Волжка и Аспарухова България, достигнала своя „златен век“ при царете Калоян, Борис и Симеон Велики. Неблагоприятната ѝ съдба е свързана с духовното и политическо византийско и османско иго, владичество или робство.

Новата самостоятелна история на България започва сравнително късно – 1878 г., т.е. след Освобождението от османско политическо иго (религиозно-духовната свобода и самостоятелност сме я извоювали от византийците или гърците по-рано). Тъй като тогава почти цяла Европа вече е била поела своя пазарно-капиталистически път, това, макар и с известно закъснение, го прави и България и то общо взето успешно.

Историческите условия обаче към края на Втората световна война и през 1944 г. по-конкретно я принуждават да извърши коренен преход в своето политическо и социално-икономическо развитие, доколкото страната ни бе (със съгласието на Англия и САЩ) включена и остана в лагера на „реалния социализъм“, начело с бившия Съветски съюз. Безспорно е, че този коренен и тотален преход от капитализъм към социализъм „усложнява“ нейното развитие. В края на краищата България я сполетя общата съдба на „реалния социализъм“ като цяло – саморазпадане, отказ от социалистическата теория, идеология и практика и възприемане съответно на доктрините на „вечния“ му враг – либералния капитализъм. След около 45 години България се оказва отново в тотален преход, но вече от „реалния социализъм“ към либералния капитализъм, което започна по същество след 10. 11. 1989 г. и затова някои автори с основание говорят не за преход, а за реставрация или за втори „капитализъм“. За съжаление, т.нар. преход с основание би могъл да се квалифицира и като криминално-корупционен.

За т.нар. преход се изговори и написа твърде много и с противоречиви характеристики и оценки, но за съжаление силно доминират негативните. Това е общо взето нормално, защото, както е казал неизвестен древнокитайски философ, „раз-

¹¹³ След написването на настоящата студия излезе фундаменталният труд на Никола Аврейски – *САЩ и Европа. Европейската политика на Вашингтон*, Издателство „Фабер“, С., 2014 г. В него се изследват взаимоотношенията между Съединените щати и Европа от основаването на САЩ до последните години. От изследването става ясно, че в трансатлантическите взаимоотношения винаги е имало по-голямо или по-малко напрежение – б. а.

личните неща по различен начин виждаш ги ти, от тук ти изглежда светъл мрака, от там ти тъмнее светлината“. А дали ще ни изглежда светъл мрака или ще ни тъмнее светлината зависи от много неща, най-важните от които се свеждат до интелект и информираност, изповядван мироглед, големина на „кесията“, евентуално поддаване на изкушения (за пари и/или слава, включително кариеристични подбуди). Именно от подобни позиции ще се опитаме да „видим“ и оценим нашия преход, който едни автори наричат „реставрация“, други – „трансформация“, а трети – „втори капитализъм“, но, доколкото в него доминира криминализъмът, можем да го назовем и „**мирна криминална революция**“. По-нататък в текста ще използваме думата преход, която е най-популярна.

Още в началните години на прехода се дискутираше въпроса какви са неговите негативни последици – с характер на криза или на катастрофа? Смятаме, че този спор беше напълно излишен след като той доведе до около 4 пъти намаляване на БВП на глава от населението спрямо 1988 г., закотви ни на опашката на Европа, прогони от България към 2 млн. души, който процес на емиграция продължава. Доц. Г. Лозанов дори го нарича „перверзен“ и казва, че не само не е свършил, но дори не е и започвал¹¹⁴ (с.с. 128, 130). Тези думи са казани от доц.Г. Лозанов в интервю с него на Любен Дилов-син, чието заглавие казва много: „Старите норми са отпаднали, а новите още ги няма“. Лозанов определя прехода и като „невиждано чудовище“, което не е провокирано от опустошителна война, каквато разбира се, не е имало (с. 124).

Самият Любен Дилов-син говори за трите М на прехода – мутри, митници, ментета, дори за „общество менте“ (с. 60). От своя страна К. Терзийски пише, че „преходът е натрупал пред очите ми планини от несправедливости“ (с. 38).

Ясен Бориславов разграничава преходите на два типа – „при единия хората знаят къде отиват и какво могат да очакват, а при другия – нито знаят къде отиват, нито какво им се е случило“ (с. 26); ясно е, че нашият преход е от втория тип. Цитираният автор лансира едно твърдение зад което можем твърдо да застанем: „Елитите ни и от ляво, и от дясно се оказа, че са в еднаква степен компрадорски“ (с. 28), което може да се преведе и като продажни. Заслужава да приведем още едно интересно негово твърдение: „През целия период партиите ... бяха инструмент за преразпределение на икономически ресурси“ (с. 28) с пояснението обаче, че те, когато са управляващи, разпределят и преразпределят чрез бюджета към 40% от стойността на БВП, но трябва да се уточни в каква посока и в чии интерес са осъществявали това разпределение. Като имаме предвид обаче каква социално-икономическа структура изградихме на нашето общество през периода на прехода, става пределно ясно в каква посока и в чии интерес е било преразпределението. Особеното все пак е, че „в България богатството произвежда мизерия“ (с. 32), което, разбира се, е вярно, но има много по-широко значение, т.е. не само за България.

Още древни автори са казвали (и Платон по-конкретно), че богатството създава бедност, а бедността – богатства. Затова той е допускал различия в богатствата до

¹¹⁴ В скобите са цитати от статии и интервюта на посочените автори, отпечатани в бр. 34/2013 г. на сп. „L'EUROPEO“, който брой е посветен на нашия „любим“ преход.

няколко (4-5) пъти; днес вече отново се пледира (главно от еколози) за установяване както на граница на бедността, така и за таван на богатствата¹¹⁵.

У нас в периода на прехода получи силна употреба думата **елит и политически елит в частност**, което е спорно и противоречиво понятие. Защото нашият елит е не само компрадорски, но „не е автентичен и достоверен ... Част от богатите (които се смятат за елит – В. С.) са всъщност бедни (интелектуално) хора с много пари. Живеят луксозно, но изглеждат евтини ... Разрушена е самата идея за елит“ (с. 32). Любопитното и куриозното е, че най-автентичният български елит се оказва криминалният (с. 32), което е и основанието да наричаме нашия преход „**мирна криминална революция**“. Характерно е, че „в неговия висок етаж отчетливо се разпознава сянката на държавния гангстер в ролята на министър, прокурор, депутат или висш администратор“ (с. 32).

В много голяма степен „преходът ... е хроника на илюзии ... включително, че едно общество може да забогатее (и просперира – В. С.) чрез самоогравване“ (с. 32). Може би най-голямата илюзия е, че преход е възможен без промяна на вътрешните, морални и психологически, нравствени структури на самите хора (с. 32), а и на обществото като цяло, разбира се, което е един труден процес, доколкото изисква да поставим цялостната си „обществена вселена“ на здрави ценностни и етосни основи, които бяха силно обезценени, пренебрегнати и захвърлени едва ли не на бунушето, образно казано.

Характерна особеност на прехода е, което Димитър Стоянович го задава като въпрос на бившия президент Ж. Желев, който бе и една от най-активните фигури на прехода: „Защо в рамките на прехода не се потърси и понесе някаква отговорност, а безнаказаността се превърна като негова характеристика?“ Ето и безличния и неубедителен, меко казано, отговор на Ж. Желев: „Така се роди и икономическата мафия. По механизмите, с които беше осъществена приватизацията. Естествено трябва да си дадем сметка, че при приватизацията винаги има несправедливост, защото икономическата ефективност и справедливостта в доста голяма степен се разминават. Затова побеждават хитреците с опит в управлението, с натрупаните контакти в страната и чужбина. Честните хора нямат шанс“ (с. 46). С други думи за Ж. Желев безотговорността и безнаказаността в рамките на прехода са нещо нормално.

Аз лично бих го попитал, изпитва ли той лична вина и отговорност за разсипването на българското селско стопанство, за обезлюдяването и упадък на българските села, което е непознато явление за цялата история на България? Още повече, че той беше един от основните двигатели на този процес¹¹⁶.

Очевидно, поради всички тези негативни прояви на прехода Любен Дилов син казва: „Понякога съм съжалявал, че преходът не беше направен от военните“. Подобна мисъл е изказвал публично и Стефан Цанев. Впрочем когато в първите годи-

¹¹⁵ Вж.: Състояние на планетата, 2013. Все още ли е възможно екологично развитие, С., 2013, изд. „Книжен тигър“, с. 150.

¹¹⁶ Добре се помни напр. неговата „мантра“ за „връщане на земята в реални граници“... (бел. ред.).

ни на прехода при среща с един генерал го запитах защо военните са пасивни, хората на тях разчитат да сложат ред в държавата... Той ми отговори, че това те биха могли да го направят за няколко дни, но нямало кой да ги организира и поведе; ако пък е имало кой да ги организира и поведе е било може би вероятно да ни сполети съдбата на бивша Югославия...

Видяхме и се убедихме обаче, че след като се разстрои една обществена система, тя твърде трудно се оправя. Може би и поради изключително силното ѝ криминализиране, но както казваше един философ „има много хора за бесилото и затвора, но тези, които са за бесилото и затвора, казват кой да отиде там“. Подобни мисли е изказал и великият Сен-Симон: „Некадърните ни управляват, неморалните ни учат на добродетели, а престъпниците ни раздават правосъдие“¹¹⁷. И Аристотел е констатирал, че влезе ли някои в държавното управление, се стреми да остане там през целия си трудоспособен живот.

„Нищо ново под слънцето“, както казват философите, но всяко търпение обикновено си има граници и се налагат промени, т.е., както пак философите казват: „Всичко тече, всичко се променя“. И едните и другите са прави. Диалектика. Развитието на света е доказало, че няма основание да се потвърди напълно песимистичната идея на поета Ив. Методиев, но пък тя е напълно валидна за криминализирания ни преход:

„Така красиво всичко се руши,
че нищото върховен символ става“...

Не е възможно нищото да остане вечен върховен символ. Българският народ е прекалено търпелив, но последните събития показват, че търпението му вече е на изчерпване. Бедата е, че в България има около 320 партии, но все още не се е явила такава (или коалиция от такива), които да променят изцяло модела, принципите и механизмите на управление, за което като че ли се изискват три основни неща – прозрачност, отговорност, а така също ограничаване на имунитета и привилегиите на висшите управляващи. Разбира се, всичко това би станало много по-лесно, ако изборите престанат да се считат и приемат като „инструмент или средство, чрез което едни мошеници идват, за да свалят от власт други мошеници“ (по Л. Търоу). Партиите също силно са се комерсиализирали и някои от тях са заприличали не само на търговски партизански дружества, но наподобяват и легални мафии. Така че твърде много има какво да се прави. Защото вече след четвърт век все още не сме преодолели културата на прехода, което го показва и последният доклад – оценка на ЕС за състоянието на България. Общоприет е дефицитът на отговорни и авторитетни политици и държавници, каквито е имало дори в не толкова в далечното минало.

Разбира се, не ни остава никаква добра перспектива, ако „всичко продължава да ни е полу... и ни остава само „ръгането с лакти без никакви правила“ (с. 18 и 24).

Въпросът какво и как да се промени в бъдещото управление на България е първостепенен и сложен. Безспорно е, че би била полезна една широка научна дискусия на тази тема, но не на партийно-партизанска основа и/или с участието главно на на-

¹¹⁷ Сен-Симон, цит. съч., с. 32.

емници – представители на т.нар. тинк-танкове, които могат да се квалифицират и като платени външни агенти, щом получават възнагражденията си от чуждестранни източници¹¹⁸. Тя би могла да премине под девиза на Давоския форум: „Нов век – нов капитализъм“, но какъв да бъде той? За съжаление, почти никога България не е била напълно автономна, но и никога не бива да сме безразлични към българските национални интереси, особено политическите и държавните ни.

При това е необходимо да се имат предвид вече споменатите крайности на господстващата неолиберална парадигма – като например абсолютизирането на пазара и пазарния механизъм, обявяването на държавата като несъвместима с пазара и лансирането, дори осъществяването на тезата, че няма държавна дейност, която не би могла да се приватизира и да се поеме нейното изпълнение от частното предприятие; че индивидът е по-висша ценност от общността, т.е. да се идеализира и абсолютизира индивидуализмът-егоизмът-хедонизмът; че човекът е това, което потребява и други подобни крайности. Към тях би могло да се прибави, че държавата не само пренебрегва задължението си да се бори срещу монополите, но и самата тя създава такива чрез приватизирането на т.нар. „естествени монополи“ и по същество съдейства за изграждането на олигархически форми на капитализъм, каквито за съжаление започват да стават формите му почти навсякъде. Така че олигархическа форма има не само българският капитализъм, но особеността му може би е в това, че той „уж“ се изгражда не в сянка или в условията на непрозрачност, меко казано.

Нещата са твърде сложни и дълбоки и ако насочваме вниманието си само към повърхността им, а не към техните основи (не случайно Маркс говори за база и надстройка), сме обречени само на козметични промени, които временно ще променят в някаква степен нещо, но след известно време ще се върнат и окажат на старото си положение, може би и в още по-деформирани форми. **Едва ли би могло да има морал в политиката, докато пазарът се абсолютизира, а политиката се комерсиализира и се поставя под влиянието на олигарсите.** Последните десетилетия са в оборот понятия като „политически маркетинг“, „политическа търговия“ (с политическо влияние, дори със закони), „властови доходи“ и пр. С други думи вкарваме неморалната политика през парадния вход, метафорично казано, а се мъчим да я изгоним през прозорците или през задния вход, което е нещо като преливане от пусто в празно.

¹¹⁸ За съмнителната роля и значение на т.нар. тинк-танкове или граждански неправителствени организации (НПО), финансирани от чужбина, като Фондация (всъщност от години вече Институт – бел. ред.) „Отворено общество“, Институт за пазарна икономика, Център за либерални стратегии, Център за изследване на демокрацията, Европейски център за ромски права, Международен център за исляма и връзката му с християнството и други, виж становището на Милко Бояджиев и Румен Воденичаров от Сдружение „Хелзинкски наблюдател – България“, бр. 11/15.01.2014 г.; силно критично отношение към т.нар. тинк-танкове у нас е налице в изданието на д-р Д. Лаверн, озаглавено *Експертите на прехода. Българските tink-tanks и глобалните мрежи за влияние*, С., 2010, изд. „Изток-Запад“. В цитираното издание се сочи, че най-големият тинк-танк у нас е Нов български университет (б. а.).

Струва ни се обаче, че установеният – да го наречем комерсиализирано-корупционно-мафиотски модел на управление, е дело главно на нашия криминален преход. За да променим настоящето би следвало да знаем какво е било неговото минало, от което той е произлязъл¹¹⁹. Затова не бива да затваряме страницата на прехода. Нещо повече дори. Той би следвало да се опише кратко, ясно и безкомпромисно и, така да ги наречем, отрицателните герои на прехода да бъдат обявени и посочени с пръст, подобни на агентите на Държавна сигурност, за да ги знаят всички. Ако се наложи на някои от тях, които твърде грубо са вървели „през просото“, както казва народът, би могло да им се потърси и отговорност или поне да дадат публична информация как и защо са постъпили така, както не трябва. Може би тези наши идеи изглеждат твърде наивни, но ни се струва, че докато не прочетем както трябва страницата на прехода, трудно ще можем да вървим със сигурни крачки напред, поне докато не изbledнее споменът за него.

Безспорно е, че преходът е една обширна, сложна и с тежък криминален привкус тема. Дано се роди нов Вазов и напише „Под игото на прехода“, за да стане по-ясно и на по-младите, а и на следващите поколения какво е представлявал **нашият „ге-роичен“ преход**. Смятаме, че в него могат да се разграничат **два основни етапа, а именно:**

Първи етап, началният, за който е характерно невероятна радост и вдъхновение, че се присъединяваме към клуба на развитите и богати пазарно капиталистически общества, а така също изключително силната надежда, че не след дълго време ще започнем да живеем богато и нормално, като тях. Символът на това вдъхновение и надежди беше митингът на СДС, при който Цариградският булевард от Орлов мост до 4-ти километър едва побираше огромното множество, което беше заело и пространствата от двете страни на булеварда.

Втория етап, който потвърди старата теза, че всяка революция изияжда децата си – идеалисти, които са я осъществили. На мястото на вдъхновените идеалисти дойдоха прагматичните кариеристи и алчни за власт и богатство „революционери“, с етикети „антикомунисти“, „пазарници“, „реформатори“. Те започнаха активно да разрушават и грабят, но и да строят, главно по Черноморието, което го бетонираха и приватизираха; а и не само него, разбира се. По-късно дойдоха т.нар. „заменки“, които са силно неравностойни, антиекологични и незаконни, поради което е налице опасност ЕС да ни наложи санкция за около 2 млрд. лева! Кой ще ги плаща?

Реформаторите-грабителите¹²⁰ не държаха никаква сметка за това, че унищожаването на над 2200 предприятия на обща стойност 100-120 мрд. лв. и на българското селско стопанство, не е в интерес на българския народ. За съжаление **не националният интерес е бил критерият за реформите на прехода, а интересите на „реформаторите“ и незнайно още чии**. И все пак всичко се правеше с внушението, че така трябва да бъде, за да стане в бъдеще много по-добре. Да, наистина стана

¹¹⁹ Миналото, настоящето и бъдещето са три последователни етапа на линейното време, което е характерно за телата, докато душите били във вечността, според някои учения.

¹²⁰ Грабителите нямат нищо общо с евангелското „Габване“ на праведниците от Бога-Спасител преди Армагедон (б. а.).

твърде добре за около 10% от българите, докато останалите около 90% се оказаха в по-лошо положение.

Бедата е, че имяхме предприятия и заводи на добро технологично равнище, които изнасяха продукцията си на Запад. Нашите нови западни приятели обаче не проявиха интерес за коопериране с тях, а предпочетоха да изкупят машините и оборудването им за скрап (а и да унищожат своите реални и потенциални конкуренти – да си спомним оръжейната промишленост, уранодобива, машиностроенето, електрониката и редица други сектори на икономиката ни! – бел. ред.). Така и двете страни се оказаха печеливши – и нашите „приватизатори“-продавачи, и западните купувачи, но губещият се оказа българския народ.

Още по-трагични се оказаха нещата в българското селско стопанство. След ликвидирането на основните производствени единици в селското стопанство – ТКЗС, въз основа на специален закон земята беше върната на наследниците на бившите собственици уж „в реални граници“, което по същество беше невъзможно, защото около 1,5 млн. декара земи бяха „изчезнали“ под магистрали, заводи, язовири, включени в рамките на регулационните планове на населени места и др. по времето на социализма. Силните на деня си присвоиха най-добрите земи, а впоследствие чрез прословутите заменки подобриха структурата им. Подобни резултати се получиха и в животновъдството.

Хората казваха, че в социалистическо време ги вкарвали насила в ТКЗС, а сега пак насила ги изкарват. В чий интерес беше тази реформаторски подход? Защо не се проведе допитване до хората в насилините места: да ликвидират ТКЗС-тата или да ги трансформират в същински кооперации? (Които на Запад се комбинират с акционерни дружества и се получава някакъв хибрид между тях).

На 9 септември 1944 г. в България е имало около 12 млн. парчета земя и за да се намали силата на този процес на раздробяване на земята още при капитализма у нас започва изграждането на земеделски кооперации, които след това приеха форма на прословутите ТКЗС. Те имаха и позитивната страна, че окрупниха земите и създадоха условия за модерна агроикономика, каквато общо взето бяхме изградили както в сферата на земеделието и животновъдството, така и в овощарството, градинарството, лозарството. Задоволявахме си почти изцяло потребностите с български растителни и животински продукти, а имяхме и внушителен износ. Това впрочем се вижда от долната таблица и от коментара към нея, които сме заимствали от цитирания труд на чл. кор. проф. В. Проданов: (с. 576)

Таблица 1. Състояние по някои основни показатели в селското стопанство – по периоди

	1982-1987 година средногодишно	1992 г.
Говеда (брой)	1806 хиляди	974 хиляди
Крави (брой)	706 хиляди	489 хиляди
Овце (брой)	11 милиона	4, 18 милиона
Птици (брой)	43 милиона	19, 9 милиона
Мляко (литри)	2500 милиона	1800 милиона
Яйца (брой)	2800 милиона	1640 милиона

„Ако през 1990 г. **селското стопанство дава 17 %** от БВП, то през 2010 г. при приблизително същия БВП, то дава само **6 %** от него, т.е. към 3 пъти по-малко. Особено разрушителна е ликвидаторската стихия при животновъдните ферми, което води до това, че през **2011 г. около 85 % от месото, консумирано в България, се внася**. България е била през **80-те години на първо място в Европа и на трето място в света след Нова Зеландия и Австралия по брой овце**. Малко повече от две десетилетия след престъпното унищожаване на селското стопанство, според данни на Министерството на земеделието, през 2011 г. са се отглеждали **1 млн. 450 хиляди овце**, което е между **7 и 8 пъти по-малко**, отколкото при едрото отглеждане на животни четвърт век по-рано при социализма; обикновено имаше животни и в почти всеки селски двор и то без каквито и да е подаяния тогава от ЕС. **Всички продукти в българската шопска салата днес са внесени отвън, дори чесънът!** Близко 80 % от селскостопанската земя през 2011 г. се обработва под аренда, като **средно арендуваната земя е над 1000 декара**. Върви процес на изкупуване на земята от големи финансови фирми и латиноамериканизация на селското стопанство. По същество имаме ликвидация на българското село, което се превръща в място, където живеят възрастни хора и озверели от глад роми, разграбващи всичко, каквото може да се разграби.

През 1988 г. 67 % от обработваемата земя е поливни площи. През 2012 г. поливна е само около 1 %”.

Трагедията в българското селско стопанство, включително в българските села настъпи след ликвидирането на ТКЗС и връщането на земеделските земи, които станаха вече около 25 млн. парчета ниви, лозя, овощни градини, ливади. Селскостопанските дворове на ТКЗС се разрушиха, техниката се разграби и „приватизира“, селяните нямаха с какво да обработват върнатите им ниви, нито къде да приютят предадените им животни и голяма част от тях бяха изклани; селските дворове се промениха коренно. Допреди 25 г. не е имало българско село без животни и крави в частност, но вече има. Впрочем много села останаха обезлюдени или с по-няколко възрастни хора. Проблем е и сигурността за хората от селата.

Земеделието и животновъдството ни се оказаха в пълна разруха. Над 50 % от обработваемите земеделски земи станаха пустеещи, а цената на един декар земеделска земя беше почти равна на един чифт луксозни дамски ботуши. По-голяма трагедия от тази, българското селско стопанство не познава. И съвсем закономерно повечето от селата оредяха, запустяха и изживяват невиджана криза и упадък.

Аналогична съдба впрочем сполетя и повечето от градовете, особено по-малките. Трагичният български преход принуди към 2 млн. българи да напуснат своята Родина и да тръгнат по широкия свят да се „спасяват“¹²¹. Това е една от формите, чрез които финансираме богатия Запад, доколкото му предоставяме безплатна и квалифицирана работна сила, а в същото време констатираме недостиг на такава у нас. Възниква въпросът дали и това не е форма на нов „кадифен колониализъм“ (по А. Тофлър)? Изглежда, отговорът е да.

¹²¹ Започна да се говори, че у нас човек се спасява, ако умре или емигрира.

Впрочем още през 1961 г. тогавашният Съвет на организациите за солидарност между африканските народи (на заседанието си от 1 април с.г. в Банкок) обоснова **11 форми на неоколониализъм, много от които са актуални и днес. Те са следните:**

- Установяване на марионетното правителство;
- Възстановяване на страни и държави в колониална държава до или след споразумение за независимост в различни обединения, съсредоточени към бившите мегаполиси;
- Предумишлен (балканизъм) на колониалните страни;
- Подклаждане и поддържане на подривна дейност срещу правителствата на независимите държави;
- Предизвикване на стълкновения между етносите и племената;
- Създаване на военни бази на територията на бившите колонии;
- Икономическо проникване чрез помощи, заеми, финансиране, изпращане на техници, експерти, заробващи договори;
- Обвързване на бившите колонии чрез валутна зависимост;
- Икономическо сриване на страната и изолация на секторите ѝ;
- Присъединяване на бившите колонии към затворени икономически групировки;
- Жестоки гонения на борците за свобода и потушаване на народната съпротива¹²².

Разбира се, посочените форми на неоколониализъм могат да се прилагат и в комбинирани форми.

Освен това, доколкото е отпаднал или отменен и премахнат класическият колониализъм, някои от посочените форми не са актуални или са станали главно „кадифени“. След 1989 г. като че ли главна форма за установяване и поддържане на „нов кадифен колониализъм“ си остава почти повсеместното налагане на неолиберализма, при който икономически силният и конкурентоспособният си остава такъв, а икономически слабият и неконкурентоспособният – също такъв; другите форми като че ли си остават второстепенни и спомагателни. Валидно е неписаното и общоважашо правило, че правото е винаги на страната на силния, главно, но и не само в икономически план.

Разбира се, станаха актуални и широко прилагани две нови форми, които, разбира се не са напълно нови, но са твърде актуални и широко прилагани – аутсорсингът и образованите и квалифицираните емигранти, чрез които по-бедният и развиващ се свят финансира богатия и развит свят. Казаното съвсем не изчерпва формите и възможностите за нови и съвременни „кадифени форми“ на колониализъм, крепостничество и робство и едва ли някои е убеден, че е възможно пълното им отстраняване и ликвидиране. Щом у самия индивид е заложена агресивност и стремеж към подчиняване на себеподобните на своята воля и интерес, няма как тези черти да не бъдат характерни и за общностите, вкл. държавите.

¹²² Цит.по: Марицас, К., цит. съч., с. 265-266.

Вярно е, че в нашето селско стопанство през последните години вече се появиха и съвременни фермерски стопанства, но отново смайваме света с разнообразни, така да ги наречем, деформации. Най-фрапантният случай е с фермер-октопод, който стопанисва и обработва над 1 млн. декара земеделски земи от Видин до Варна. На такива гигантски фермерски стопанства биха завидели много държави, включително дори САЩ.

25 години стигат! Крайно време е България да престане да бъде разграден двор за ограбване! Като казваме „разграден двор за ограбване“ имаме предвид не само това, което се ражда от земята или е над нея, но и богатствата ни под земята, т.е. на нашите минерални ресурси, с които Природата ни е надарила – главно злато, цветни и редки метали, а да не говорим за „бялото ни злато“. Когато пишех тези редове (в началото на 2014 г.) попаднах на едно TV предаване, в което събеседник беше професорът по геология Вълко Гергелчев. От изнесените данни останах потресен и изумен – главно от: първо, че нямаме национален орган по геология; второ, от некоректното, меко казано, отношение на чуждите концесионери към проучванията на българските геолози и тяхното присвояване; трето, от безконтролно занижените състави на съдържащите се в изнасяните руди и концентрати цветни и редки метали, от което губим по около 5 млрд. лв., които впрочем се считат за доста занижени.

Погледнато в по-широк аспект, можем да запитаем: *Цялата държава ли сме я дали на концесия, имаме ли национално отговорни политици и държавници?*... Като че ли е дошло време да си спомним обръщението на В. Левски: „Народе???“ ... съвземи се, бъди достоен и защитавай своите национални интереси! Необходимо е по-решително противопоставяне на Тофлървия „нов кадифен колониализъм“. Някои би казал, че проблемът ни са политиките и държавниците, но нали и те са българи, нали ние ги избираме. Може би цялостният ни морал на управление не е какъвто трябва да бъде, но нали (уж) всичко е в ръцете на суверена?.

Вярно е, че България бе приета в най-могъщата военна организация, стана член на ЕС. Вече разполагаме с равни права на трудовите пазари в Европа. Имаме синхронизирано законодателство с това на другите демокрации (на Европа като цяло). Свободата на частната инициатива е конституционно гарантирана.

За да стигнем до тук, ние положихме не малко усилия, някои от които изглеждат смешни¹²³, дори жалки и разминаващи се с националния ни интерес.

България все още си остава последна по икономически показатели, респ. по жизнено равнище и първа по корупция в Европа¹²⁴. Българите си останаха едни от най-нещастните и недоволни от положението си нации. Емигрантите продължават да търсят „спасението“ си главно в развития и богат западен свят, макар че както казва един философ „коричката хляб е по-вкусна в Родината, отколкото сладкиша в чуждата страна“, но пък безработен и гладен не може да се живее.

Освен сриването на българското селско стопанство твърде голяма роля изиграха за упадъка на нашето село още два важни фактора – закриването на около 900 учи-

¹²³ Русева, Л., Яйцата на България, сп. L'EUROPEO, бр. 34/2013 г., с. 18.

¹²⁴ Бе обявено, че корупцията в ЕС като цяло възлиза на около 120 млрд. евро или почти колкото е общият бюджет на Съюза, но ние сме в челото – б.а.

лица т.е. в над 15% от българските села, както и закриването на здравните звена, аптеки и аптечни пунктове в малките градчета и селата.

Да се закрият около 900 училища, изградени с всенародна и изключително активна помощ и подкрепа, при това в началото на ХХІ век – векът на интелектуалната епоха, е уникално, нечувано и неவிждано оскърбление на паметта на винаги прекланялите се пред образованието и интелекта българи и тежест върху съвестта на съвременните и бъдещите поколения българи. Защото последиците от този факт ще имат твърде дългосрочни последици. Още повече пък, че образованието ни, с което обикновено винаги сме се гордеели, е в невероятен упадък. Както казваше един наш писател от не чак толкова далечното минало (Т. Г. Влайков) – нация и/или народ, която/който не иска да се образова, е враг на самата/самия себе си. Но враговете в случая са преди всичко нашите политици през периода на прословутия преход.

Така наречените обективни причини в лицето на демографската криза също са провокирани главно от характерните за прехода „дивокрация” и „позорна икономика”, полукриминална и режисирана главно отвън трансформация на българското общество. И в миналото в малките населени места у нас не е имало достатъчно деца за „стандартни” училища. По-мъдрото решение обаче е било намерено в т.нар. слети паралелки, което е далеч по-удобна форма както за децата и техните родители, така и за населените места, дори и за държавата и за обществото като цяло, вместо ежедневно децата да ходят с автобуси и микробуси до съседни, но отдалечени до към 20 км. населени места и почти ежедневно да са далеч от погледите, грижите и наблюдението на своите родители. Нашата образователна система има и много други добри традиции, но сме им обърнали гръб и „модернизираме” образованието си с неподходящи за нашите условия учебно-възпитателни практики.

Така че, докато не оправим образованието си, включително и да го избавим от прекалената комерсиализация, ние ще си останем врагове на себе си и на нашето бъдеще.

Аналогично на състоянието на образованието е и състоянието на нашето здравеопазване, чието „здравословно” състояние непрекъснато се влошава и то по същество е „болно” здравеопазване. А нация и/или народ без образование и здравеопазване са непълноценни и без добра перспектива и/или добро бъдеще.

Една от важните, дори основните причини за създадените и създаващите се проблеми в нашето образование и здравеопазване е прекалената му комерсиализация. А още древните автори и Аристотел в частност, освен много от съвременните, са обръщали специално внимание на необходимостта от избягване комерсиализацията в сферата на образованието и здравеопазването. Впрочем прекалената комерсиализация е вредна навсякъде и във всичко, доколкото пазарът „убива” морала, културата, духовността като цяло и по същество ни варваризира, дехуманизира, обездухотворява и зоологизира.

Когато говорим за огромни негативи на нашия преход не бива да забравяме и/или пренебрегваме и „стопяването” на спестяванията на българите с около 70 % преди въвеждането на валутния борд от правителството на Иван Костов (който бе

договарян още при правителството на Виденов); освен това се говорят легенди за износ на пари в кашони, чували, денкове от българските банки в чужбина, чиято сума по експертни оценки е между 20 и 40 млрд. лева.

Към казаното нека да добавим, че целият ни банков и застрахователен сектор попадна в ръцете на чужди инвеститори или чужди капитали. В чужди ръце, респ. инвеститори и/или капитали попаднаха и почти всички големи предприятия на България, а така също големите търговски вериги, бензиностанции и пр. В български ръце или капитали фактически остана главно дребния и средния бизнес, който винаги е бил под натиска на едрия и под заплахата да бъде разорен и евентуално погълнат от него. Във връзка с това само ще напомним, че и класическата (западна) икономическа теория имаше твърде силни резерви към чуждите инвеститори или чуждите капитали, респ. чуждото финансиране, но либералите или по-точно ултралибералите или либертарианците, респ. пазарните фундаменталисти, обявиха инвеститорите за глобални богове, в които нямало нищо дяволско или сатанинско. И все пак то си остава спорно, доколкото печалбите от инвестициите отиват там, откъдето са дошли инвестициите, т.е. част от създавания у нас БВП по същество отива по този начин в чужбина. Това беше едно от основанията на А. Тофлър още през 1996 г. да въведе понятието „нов кадифен колониализъм“¹²⁵ (в това отношение В. Сидеров и неговата „Атака“ по същество не са оригинални). От 1961 г. се говори и за неоколониализъм.

Впрочем, главно по идеологически съображения, съвременните ултралиберали, които граничат със и клонят към либертарианството или пазарния фундаментализъм по някои принципни постановки, съществено и дори коренно и тихомълком се отличават от своя патрон А. Смит¹²⁶, дори и от посткласиците и от А. Маршал, в частност, което е обусловено преди всичко от идеологически мотиви, а когато ги притиснат обстоятелствата (кризата от 2007-2008 г.) стават кейнсианци, дори се покланят и на Маркс (с национализациите на някои ключови финансови институции, например).

И все пак остава въпросът – *Защо българският преход се оказва толкова деструктивен?*, както е озаглавил една цяла глава от своя впечатляващ труд чл. кор. проф. В. Проданов, озаглавен „Теория на българския преход“. Той смята, че тя (тази теория) идва от **трите основни идеологемии, върху които преходът ни беше изграден и се осъществяваше, а именно:**

а) Идеологемата за демократизацията, т.е., че „представителното управление не беше представително“ (по А. Тофлър). По думите на Р. Райх, министър от правителството на президента Бил Клинтън, в своя статия, озаглавена „Капитализмът убива демокрацията“ пише: „Т. нар. демокрация маскира властта на едно свръхбогатото малцинство“, наричано олигархия. Сочи се и драстичният факт, че скандалният „Шеврон“ е поел разходите на правителството по празнуването на националния празник на Република България – 3 март 2013 г. Следователно, „разгръща се тенден-

¹²⁵ Вж.: Тофлър, А., Трудове във властта, С., 1996, Изд. „Народна култура“, с. 486.

¹²⁶ Вж.: Стоянов, В., Адам Смит е прозрял не само величието на пазара, но и недъзите му, сп. „Икономически алтернативи“, изд. на УНСС, бр. 4/2010, с. 3-27.

ция на замяната на традиционната национална държава с нова криминализирана държава, което означава одържавяване на мафията¹²⁷.

б) Идеологемата за прехода от свят на несвободата към свят на свободата, т.е. „към Хобсов свят на мутренския капитализъм“¹²⁸.

в) Идеологемата за прехода от свят на насилието към свят на ненасилието. Има се предвид „насилието на системата ... гигантско насилие на пазара, който прогонва милиони хора от родните им места“. Говори се и за „насилие на финансовия капитализъм“. Цитира се американският автор Г. Нютон, който още през 60-те години на миналия век е писал: „Различните видове косвено насилие пронизват цялата създава се система на неформално робство и маскиран расизъм ... образец за психологическо насилие над милиони хора“. Споменава се и за „структурно насилие от репресивния апарат, вкл. диктатури, войни и др. Цитира се Гор Видал, който сочи, че **от 1947 до 2002 г. САЩ са водили 250 непровокирани войни на чужди територии**. Използвано е словосъчетанието „култура на страха“. Става дума за „капиталистическа система, която поддържа робството в размери, каквито не са съществували никога в историята“. Уточнява се, че специално „**българинът е по-несигурен за своя живот и по-несвободен**“¹²⁹.

С други думи няма сериозни признаци, че сме започнали да се превръщаме в нормална съвременна, а вече и напълно европейска държава, доколкото сме членове на ЕС. Дали обаче само „представата (ни) за демокрацията като за трапеза ни изяде главите?“¹³⁰. Това ще разберем и ще можем да се коригираме към нормалност само ако всеки проблем и вземано решение ги разглеждаме и решаваме през призмата на своя национален интерес и не поставим обществените си интереси над всичко останало. Още повече, че, както е казано отдавна в имперска Англия, **няма вечни приятели, а има само вечни интереси**.

За съжаление няма сериозни основания за оптимизъм, като имаме предвид прогнозите за бъдещето на водещи международни наблюдатели като Зб. Бжежински и Джоузеф Стиглиц например, който е категоричен, че „Светът е пред прага на новия хаос“¹³¹. За разлика от него Зб. Бжежински е по-обстоятелствен и пише в сп. „Форин Офис“ в началото на 2012 г.: „Ако Америка се клати, не е вероятно светът да бъде доминиран от отделен превъзхождащ другите наследник – дори не и Китай. Световната несигурност, повишеното напрежение между глобалните конкуренти и директно хаосът са далеч по-вероятните резултати ... Това, което ще последва, е по-скоро не свят, където мечти за демокрация процъфтяват, а Хобсов свят¹³² на засилена грижа за националната сигурност, основаваща се на различни „сплави“ на авторитаризъм, национализъм и религия“¹³³.

¹²⁷ Вж.: Проданов, В., Теория на българския преход, С., 2012, Изд. „З. Стоянов“, с. 524-629.

¹²⁸ Пак там, с. 639.

¹²⁹ Пак там, с. 654-684.

¹³⁰ Русева, Л., Яйцата на България, сп. L'EUROPEO, бр. 34/2013, с. 18.

¹³¹ Цит. по: Проданов, В., цит.съч., с. 752.

¹³² Хобсовият свят е война на всеки срещу всеки, т.е. срещу всички.

¹³³ Цит. по: Пак там, с. 739.

Преди да приключим настоящия параграф бихме искали да поставим още един въпрос: *Защо се изграждат дребни и средни предприятия, които обикновено се покровителстват от държавата – във всички останали отрасли на националното стопанство, без селското стопанство?* Впрочем именно от там и от сферата на занаятите води техният произход, още повече, че са налице опити за възраждане и на занаятите. А само към дребните и средни земеделски стопанства е налице дори негативно отношение. Защо? **Какво пречи или на кого пречи създаването и функционирането на дребни и средни земеделски стопанства**, които поне временно да осигуряват препитание и самозадоволяване на определени семейства и евентуално да спестят някои лев, за да изучат децата си. И така постепенно да се върви към окрупняването на земеделските земи щом сме решили да премахваме земеделските кооперации, които на Запад придобиват и характер на акционерни дружества или на някакъв хибрид между кооперация и акционерно дружество. Подобен подход би спасил много селски семейства и селата от сегашната им участ, обусловен от т.нар. преход, който доведе българското селско стопанство и селата ни до невероятен упадък.

Интересен паралел прави известният ни журналист, Димитри Иванов – между циганските кражби на кабели и едрите грабежи, свързани с българския преход. Ако от откраднатия кабел циганинът е получил при продажбата му 20 лева, разходите за възстановяването на щетите могат да се окажат 20 хил. лева. Не са ни известни обаче изчисления на общата сума на грабежите по време на прехода, но ако приемем, че те са, примерно около 50-60 млрд. лева, общите щети за българското национално стопанство и за българския народ ще са многократно повече, вероятно няколкостотин млрд. лева.

Впрочем загубите за нашето национално стопанство в резултат на криминалния или поне на полукриминалния преход продължават да се трупат и вероятно могат да излязат и над трилион лева. Част от тези т.нар. реформи бяха по същество национални престъпления, като на първо място тук можем да поставим разрушаването на българското селско стопанство и упадъкът на българските села. Няма обаче как да отменим и ликвидирането на българските предприятия на прилично технологично равнище, които изнасяха своята продукция и на западния пазар. Няма друга страна, която доброволно се е отказала от своя износ, а ние демонстративно го сторихме по отношение на износа за наследника на бившия Съветски съюз, Русия, респ. за руския пазар, а така също и за традиционните ни арабски пазари, за каквито са водени (и продължават да се водят) войни, главно търговски.

Необходимо е, според нас, не само от идеологически, а и от реални национални позиции, да се оценят негативните резултати от нашия преход, защото реалистичните изводи са по-ценни от идеологизираните такива. Крайно време е да се разбере, че свободният пазар е Бог за едно олигархично общество, в което вече и средната класа не се чувства комфортно и дори се „топи“, а масата на тези, които мизерстват и едвам свързват двата края и/или с мъки оцеляват, става все по-голяма, така че за мизерстващите, а до известна степен и за средната класа, пазарът не е Бог, а Дявол и/или Сатана. Впрочем винаги в обществата е имало „рай“ за привилегированото

малцинство и „ад“ за голямото мнозинство, но съвременните мащаби в това отношение са почти ненадминати в цивилизационни условия

Нека споменем и за допълнителните и излишни разходи, свързани с плановите за комасация на разпарчетосаните земеделски земи, които стигнаха до около 25 млн. парчета. За случая (а и за прехода ни като цяло) важи в много голяма степен народната мъдрост за двата акъла на българина, но първият като че ли идваше главно отвън. Впрочем едни от най-големите беди на човечеството са причинени от провитоборството между религиозни и идеологически догми, пред които разумът е бил безсилен.

Накрая на настоящия параграф бихме искали да кажем, че т.нар. преход, наричан още (както неведнъж вече споменахме) „реставрация“, „втори капитализъм“, „трето освобождение“, „дивокрация“, „позорна икономика“, „мирна (полу)криминална революция“, ни върна назад и ни закотви на социално-икономическо дъно на Европа и вече четвърт век не можем да се отлепим от него. На тази основа първоначалното ни вдъхновение и надежда, че с преминаването и присъединяването ни към развития и богат пазарно-демократичен свят социално-икономическото ни положение и състояние бързо ще се подобри и едва ли не ще се доближим до техния начин и равнище на живот, уви, не се получава, или се получи, но за не повече от около 15% от българите.

Ако приемем тезата на Р. Данов (бивш съветник на президента Ж. Желев), че през 1989 г. се осъществи 3-то ни освобождение (първото е било през 1878 г. с помощта на Русия, а второто през 1944 г. – от Съветския съюз) то за освободител може да се счита Западът, като цяло, начело със САЩ. Между тези три освобождения има съществени разлики, но и прилика. Общоприето е, че малките и по-слаби държави винаги са били под определено влияние и зависимост от Великите сили; това е било винаги, вкл. и днес. Вероятно то произтича от вътрешната същност на човека, който, според известни и авторитетни автори (С. Симон, Х. Спенсър, членовете на Световния Съвет на Мъдростта, Е. Ласло, М. Лайтман и мн. др.), винаги се стреми да държи под своя воля и подчинение и при ползване в своя полза и интерес, колкото може повече хора. Нима това не е доказано от историята и не се е проявило не само на индивидуална, но и на по-широка обществена основа и преди всичко в рамките на корпорации и държави. Другото са идеологеми и идеологически клишета, особено в съвременните ултралиберални, дори либертариански условия.

И все пак няма друга велика държава, с която сме имали такива близки отношения, като Русия и руснаците. (Преди Аспарухова или Дунавска България е имало, Волжка България на днешната руска и украинска територия, имаме единна източно-православна религия и църква, еднаква азбука, която ние сме им дали, и българите, и руснаците сме славяни). Дори се казва, че ние сме проявявали русофобия, но руснаците не са проявявали българофобия. Това обаче не означава, че е налице съвпадение или покритие между националните интереси на двете държави. Ако перифразираме цар Борис III, може да се каже: „Винаги с Европа (вкл. с Америка), но никога против Русия“.

Обикновено се смята, че партньорските отношения в рамките на Запада едва ли не са образцови, но видяхме, че това не е така. Разбира се, безспорно е, че между

тях е имало и общи неща, които ги обединяват, но се намират и такива, които им създават проблеми и противоречия. Нека да напомним казаното от бившия канцлер на бившата Западна Германия, Х. Шмид: бъдещето на обединена Европа зависи от това „желает ли Америка обединена Европа като свой партньор или по-скоро, като васал“ (с. 107), а „Северноатлантическият пакт (НАТО) заплашва да се превърне в инструмент на Америка за контрол над Европа“ (с. 109). Така, че – съвсем обяснимо, още имперска Англия е разбрала, че приятелствата и партньорствата са временни, евентуално конюнктурни, а интересите вечни.

И все пак крайно време е да подобрим състоянието си като държава – равноправен член на ЕС, и да се устремим поне към средното европейско равнище.

7. „Нов век, нов капитализъм“, но какъв да бъде той?

Безспорно е, че въпросът как да бъде устроено обществото или т.нар. „обществена (или социална) вселена“, е занимавал и вълнувал хората не само от векове, но и от хилядолетия. Общоприето е, че през последните близо три века в гигантско противоборство бяха две антиномни обществени системи – либерално-демократичен капитализъм и централизирано-планов и тоталитарен социализъм-комунизъм. В битката между тях, както е добре известно, победител излезе либерално-демократичният капитализъм. При тази победа идеологията и теорията на социализма-комунизма се обезцени, както никога до сега, като в същото време пък „акциите“ на либерално-демократичния капитализъм „спекулативно“ се вдигнаха силно нагоре, което като че никога не е било до сега.

Историческият опит е показал и доказал, че съвършени общества не е имало и не би могло да има. „Несъвършеният човек е обречен да живее в несъвършени общества“ (по Р. Дал), но в същото време и да се бори и стреми към тяхното усъвършенстване (по Фр. Шелинг). Няма общество, което да има само недъзи и да няма никаква положителна страна. Робството от съвременна гледна точка е отвратително, но то е подкрепяно от великите умове, които са творили по негово време. В случая имаме предвид Платон и неговия именит ученик Аристотел. Него (робството) обаче го има и днес, само че в други по-цивилизовани, перфидни форми. Същото може да се каже и за крепостничеството и колониализма; днес те имат кадифени форми (по А. Тофлър).

Известно е, че **пазарът се абсолютизира и едва ли не се обожествява от неолибералите, либертарианците или от пазарните фундаменталисти, но от определена гледна точка той е голямо социално зло.** Не случайно започнахме настоящата студия с изясняване на универсалните принципи на Ин и Ян, двуликкия Янус, „фундаменталния дуализъм“¹³⁴ и „великата диалектика“¹³⁵, от една страна, и холизмът, от друга. Вярно е, че социализмът е „икономически недостатъчен“, което е главната причина за саморазпадането му, но нима някои може да отрече „социалната недостатъчност“ на капитализма, която през последните към 90 години два пъти го довежда почти до крах (1929-1932 г. и от началото на 2007-2008 г.). Но

¹³⁴ Вж.: Форчън, Д., Космическата доктрина, С., 1998, с. 31.

¹³⁵ Вж.: Торнас, Р., История западного мышления, Москва, 1995, с. 378.

пък неговата пословична „гъвкавост“, адаптивност и мутационни възможности са го спасявали, а неговият спасител и в двата случая е един и същ – Дж. М. Кейнс. Нека само да си припомним за финансово щедрите антикризисни програми, насочени към ограничаването и преодоляването на кризата, които в световен мащаб „гълтнаха“ на невинните данъкоплатци към 20 трилиона долара. Тези антикризисни програми, първо, бяха напълно издържани в кейнсиански стил и дух и, второ, са несъвместими с идеята на неолибералите, че пазарът се саморегулира и по този начин саморегулира и икономиката, която функционира върху неговите основи, т.е. върху основите на „невидимата ръка“. С настъпването на кризата неолибералите започнаха да действат като същински кейнсианци, като направиха реверанс дори и на Маркс с национализацията на някои ключови финансови институции. Ако преди кризата някои беше споменал за нещо подобно, сигурно върлите неолиберали щяха да го квалифицират като луд и да му надянат усмирителна риза.

Ултралибералите в първоначалните години на кризата се оказаха пълни кейнсианци, а впоследствие си останаха полукейнсианци, т.е. те се кейнсианизираха, доколкото отхвърлиха принципа на своя патрон А. Смит за бездефицитни и/или уравновесени бюджети и за почти никакъв държавен дълг. Те по същество приеха умерената кейнсианска теза за допустим дефицит до 3 % спрямо стойността на БВП и държавен дълг до 60 % спрямо него, но и тези граници им се оказаха тесни и не ги спазват.

Впрочем неолибералите са отстъпвали от своите теоретико-идеологически позиции не само по време на големи кризи, но и в рамките на, общо взето, безкризисни периоди. И тогава те изплащат т.нар. от Р. Т. Киосаки „бейлаути“, респ. субсидии на определени големи фирми, които той с основание нарича „кражба на пари от бюджета“¹³⁶; други автори ги наричат „перверзни субсидии“¹³⁷, без, разбира се, да се вдига шум около тях, а да става колкото може повече без знанието на електоралната публика. Така **че поведението на неолибералите може образно да се характеризира така: „Долу Кейнс!“, „Да живее Кейнс, но да не забравяме и Маркс!“**

За несъответстващите на идеологията и теорията им действия либертацианците имат и своето оправдание – пазарът не е напълно свободен и следователно са ограничени възможностите му да се саморегулира. Това е необосновано, доколкото напълно свободният пазар помита всичко по пътя си и формира монополни структури, които пък подкопават неговите основи. С други думи, той се самоерозира и самоунищожавя; на върха остават 1 % и не случайно се говори за съотношение 1 % : 99 %. Някои от протестните движения, които бяха особено характерни за 2011-2013 г., казваха, че те са представители на 99-те процента, които се борят срещу единния процент. На последния форум в Давос беше обявено, че 85 най-богати хора в света притежават богатства, колкото 2,5 млрд. (повече от 1/3) от човечеството! С други думи „социалната недостатъчност“ на съвременния капитализъм е невиджана и ужасяваща.

¹³⁶ Киосаки, Р. Т., Констипацията на богатите, С., 2010, изд. „Анхир“, с. 89.

¹³⁷ Мур, Дж. и Рийс, У. Е., Да живеем с едва планета, публ. в: „Състоянието на планетата, 2013“. Все още ли е възможно УСТОЙЧИВОТО развитие?, С., 2013, Изд. „Книжен тигър“, с. 56.

„Реалният социализъм“ е повален на земята, изоставен от много свои активни привърженици и последователи, някои от които се превърнаха в големи капиталисти, дори олигарси, наричани „червени милионери и милиардери“. Така че твърде малко са вече хората, които ще застанат зад провалилия се и повален на земята „реален социализъм“. Някои обвиняват за този провал В. И. Ленин, който коригирал Маркс в смисъл, че допуснал, обявил и експериментирал, щото социализмът да се изгради в една отделна, но голяма и не чак толкова развита държава, каквато е била Царска Русия. Може би и в това твърдение да има нещо вярно, но безспорно е, че провалът на социализма беше благоприятен повод за крайното либерализиране на капитализма и за ускоряване възникването на настоящата глобална финансово-икономическа криза, която пък възбуди интереса към Маркс и марксизма и най-вече към Кейнс и кейнисанството (двойният спасител на капитализма, но, както подчертахме, перманентните „бейлаути“ са кейнсиански феномени).

Така, че при тази нова ситуация дори един форум на световния елит, като този в Давос, бе принуден да изрази негативното си отношение към ултралибералния капитализъм и да издигне девизът: „Нов век, нов капитализъм!“; който девиз по необясними причини не се превърна в център на икономическите изследвания, публикации и дискусии, а смятаме, че би следвало да бъде. Напълно споделяме цитираното от Ханс Кюнг, че антиномните понятия капитализъм и социализъм са изключително разтегливи категории и можем да имаме твърде различни „социализми“ и „капитализми“, но в случая се дистанцираме от социализма и се опитваме да отговорим на въпроса: „Какъв да бъде новият капитализъм през настоящия век?“

Капитализмът като обществено-икономическа система има както общи основи и принципи, така и свои особености почти във всяка отделна страна, в която се прилага. И все пак, погледнато исторически, биха могли да се обособят **четири основни форми, видове, типове или системи на капитализъм:**

- Класически либерален капитализъм „а ла Адам Смит“;
- Умерено либерален капитализъм „а ла Дж. М. Кейнс“;
- Твърде либерален капитализъм „а ла Мизес, Хайек, Фридмън“ (в по-голяма степен либерален, отколкото класическия „а ла А.Смит“);
- Крайно либерален, дори либертариански тип или вид капитализъм „а ла Айн Ранд, М. Ротбард и сие“, който беше установен към края на 80-те години в резултат на т.нар. либерално-консервативна контрареволуция под политическото ръководство на Р. Рейгън, М. Тачър и наричан в началото „рейгъномика“ и „тачъризъм“. Той имаше претенцията да се превърне в напълно „чист“ капитализъм без никакви примеси на социализъм, но след като предизвика настоящата криза, буря от критична реторика се насочи към него и бе отхвърлен дори от Давоския форум. Така че изборът остава между трите останали форми и/или системи на капитализъм, без четвъртата крайно либерална или пазарно-фундаментална форма или система.

Смятаме, че разликите между така обособените исторически оформили се и прилагани видове, форми или типове капитализъм са добре известни на всеки студент и не е необходимо тук подробно да ги изясняваме. Само ще изтъкнем, че главните

различия между тях произтичат от съотношението и взаимоотношенията между двете основни цивилизационни ценности, върху които в новото време се основава организацията и управлението на обществата – държавата и пазара. Историческият опит е показал и доказал, **че дилемата „пазар или държава“ няма историческа и реална основа**, а само идейно-утопична такава. След саморазпадането на „реалния социализъм“, който се беше заканил да ликвидира пазара и парите, а така също и негативизмът на либералния капитализъм към държавата, която дори се счита от крайните либерали за несъвместима с пазара (той дори следвало да я погълне), имат своя прилика. Тя се изразява в това, че едните мечтаеха и се стремяха да изградят „чисто“ социалистическо-комунистическо общество без пазар и пари, а другите – „чисто“ капиталистическо общество почти или изцяло без държава.

Вярно е, че е имало общества както без държава, така и без пазар и пари, но когато сме били все още хомо натуралис, т.е. когато сме живели в предцивилизационни условия, но в цивилизационна среда, не е имало крайни общества; те са били не „чисти“, а „смесени“. Това го признава и Л. фон Мизес, но казва, че в съвременните цивилизационни условия е недопустимо да не се изгради „чисто“ либерално-капиталистическо общество, което не следва да допуска никакви ограничения и регулации на пазара от страна на държавата, защото, според него, те са стъпки и път към социализъм. И за да се предотврати подобна опасност, либертарианците или пазарните фундаменталисти смятат, че пазарът не само може и следва да поеме почти всички функции, които изпълнява държавата, но дори и да я погълне и да се стигне до корпорацията-държава, за която говори още Й. Г. Фихте.

Ако се ликвидира обаче политическата и остане само икономическата демокрация стигаме до абсолютен „социален дарвинизъм“, какъвто хората са преживели, когато са били още на стадия на хомо натуралис, т.е. в джунглата. Затова на всяка цена т.нар. дилема „пазар или държава“ трябва да се изостави и да приемем формулата: **„И пазар, и държава“**, които – като Ин и Ян-ови, дуалистични, двулико-Янусови или диалектически антиномии, ще комбинират и съгласуват своите действия върху основата на холизма в интерес на обществото, като цяло, т.е. нито главно в полза на партократията, нито на олигархията. „Изходът, както прозорливо ни е посочил Буда, е изцяло в „средния път“, т.е. във възможността да уравнивяваме правилно крайните страни в хармонична общност...

„Средният път“ е в разширяване периметъра на осъзнаването и в същото време пресяване на стойностното от фалшивото. Той е трасето, опасващо обзорно базата на съществуването с основните характерни елементи, без да бъдат нито потъпкани, нито издигани в култ и сляпо преклонение... За стабилността си светът ни няма никаква нужда както от френетичното – „осанна“, така и от истеричното – „разпни го“, защото силата на Господ е в неутралитета¹³⁸. Да не се притеснява някой, че се споменава Господ, като имаме предвид казаното от А. Айнщайн: „Науката без религия е непълноценна, а религията без наука е сляпа“¹³⁹.

¹³⁸ Игнатова, И., Кодът на Абсолюта, С., 2008, изд. „В. Люцканова“, с. 100.

¹³⁹ Цит. по: Игнатова, Ив., цит. съч., с. 100.

Очевидно е, че на тези условия, които току-що изложихме, отговаря най-добре на умерено-либералния капитализъм „а ла Дж. М. Кейнс“, доколкото е доказал и своите качества през периода на „тридесетте славни следвоенни години“.

Накрая на този параграф бихме искали да кажем, че тъкмо при окончателното оформяне на студията срещнахме, първо, класификация на капитализма, подобна на нашата, но много по-подробна – в смисъл, че към всеки от 4-те основни етапа, ери или епохи в развитието на капитализма се посочват по няколко, характерни за тях подетапи, но обособени почти само или главно на историческа основа, докато нашата групировка е изградена преди всичко на методологическа основа, без, разбира се, да бъде пренебрегната и историческата такава и, второ, още в по-голяма степен сме удовлетворени, че и цитираният автор вижда спасителното ни бъдеще в „средния (благородния) път“, респ. в регулираното от държавата (кейнсианска) пазарна икономика¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Вж.: Калецки, Анатол, Капитализъм 4.0. Раждането на новата икономика след кризата, С., 2013, изд. „Класика и Стил“, ООД.

Веднага бихме искали да кажем, че трудно бихме я приели като „нова икономика“, но подробната класификация на капитализъм 4.0 разширява и обогатява представата за него. Затова ще си позволим да я представим на любезния читател, ако, разбира се, вече не се е запознал с нея. Класификацията в най-общ вид е следната:

Капитализъм 1.0, който обхваща периода (ерата, според автора) от британската победа над Наполеон през 1815 г. до след Първата световна война със следните подетапи:

- капитализъм 1.1 – от 1815-1820 г. до революциите през 1948-49 г.;
- капитализъм 1.2 – от 1848-1849 г. до втората половина на 19-я век, респ. до Френско-пруската война;
- капитализъм 1.3 – от 1870-1871 г. до американския Guided Age, или Втората индустриална ера;
- капитализъм 1.4 – след края на Първата световна война до края на Великата депресия – 1932 г.;

Капитализъм 2.0 – от 1931-1932 г. до изоставянето на Златния стандарт („тотемът на епохата“) и експериментът с Новата сделка – New Deal (без да се пояснява в какво се изразява тя);

- капитализъм 2.1 – 1939-1945 г. период на държавен милитаризъм и на Втората световна война;
- капитализъм 2.2 – 1946-1969/1970 г., „Златен век на кейнсианството“ (който според повечето автори обхваща „30-те славни следвоенни години“);
- капитализъм 2.3 – 1970-1980 г., период на инфлация, енергийна криза и разпад на следвоенния режим на фиксирания валутен курс, основан на златото и долара, т.е. преход само към книжни, декретни или политически пари – „кръгли икономически нули“ (по М. Фридман). Впрочем този период беше по-скоро време на отстъпление от кейнсианството и настъпление на неолиберализма;

Капитализъм 3.0 – от 1979/1980 г. – период на ранен монетаризъм или неолиберализъм на конфронтация с профсъюзите и на раждането на Вашингтонския консенсус:

- капитализъм 3.1 – 1984 – 1992 г. – икономически подем на П. Уолкър, А. Грийнспан и Тачър-Рейгън, т.е. начало на „тачъризъм“-„рейгъномика“ или на новата неолиберално-консервативна контрареволуция;
- капитализъм 3.2 – 1992 – 2000 г., Великата умереност, което е по-скоро великото настъпление на неолиберализма;
- капитализъм 3.3 – 2001 – 2007/2008 г. – пазарен фундаментализъм на Ал. Грийнспан и Дж. Буш, вкл. на Айнс Ранд, М. Ротбард и сие;

Капитализъм 4.0 – фактически в раждането на новата икономика след кризата, т.е.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпросът как да бъде изградено човешкото общество, за да функционира възможно по-добре, е изначален и фундаментален. Той е вълнувал човека от началните етапи на цивилизацията и колкото тя е по-напредвала, този въпрос е ставал все по-актуален. Може би тази му непреходна актуалност води своето начало от **„Държавата“ на Платон и Царството божие на Христос**. Те са вдъхновили и мотивирали неизброима плеяда от почитатели и последователи да обосновават и се борят за по-добро човешко битие не само за едно привилегировано малцинство, но и за останалите, за мнозинствата на човешките общества.

Исторически погледнато идеите на Платон и Христос стават все по-актуални едва след т.нар. тъмно Средновековие, без, разбира се, да се подценява борбата за тяхното постигане и преди това – недоволствата и бунтовете срещу управляващите елити имат най-древен произход. Тук ще споменем само за изключително широкото по мащаби и значение въстание на тракийския роб Спартак, организиран и застанал начело на около 120 хиляди въстанали роби. Впрочем едва ли има автор историк, който би могъл да обхване всички бунтове, въстания и революции, които са се случвали в живота на обществата от най-древни времена до днес. Поводите за недоволства, бунтове, въстания и революции обикновено са имали две основания – политико-икономически и религиозно-духовни. В основата на политико-икономическите причини са били главно социално-икономическите и политическите неравенства, включително и непоносимото данъчно бреме, а на религиозно-духовните – религиозните и културните различия. Не случайно още в началото на Възраждането се допуска, че ако владетелят провежда политика, която не е в интерес на неговия народ, последният може принудително да го отстрани от управлението на държавата.

Макар че демокрацията е съществувала и функционирала и в древни времена (древна Гърция, особено при управлението на Перикъл, и древен Рим през републиканския период от неговото развитие), но с разрушаването на Римската империя и началото на Средновековието, тя (демокрацията) общо взето залязва. Именно от Възраждането и особено от Просвещението, тя започва отново да се възражда. Нейните първоначални форми са конституционните монархии, които обаче не удовлетворяват стремежите към Равенство, Братство, Свобода, формулирани от Френската революция (1789 г.).

Демокрацията обаче има своите предшественици в лицето на т.нар. Славна революция в Англия, характерна за началните десетилетия през втората половина на

изграждането през новия век на новия капитализъм, съгласно девизът на Давоския форум, което по същество изразява връщане (при нови условия, обаче) към Кейнс, към регулираната от държавата пазарна икономика, но все пак остава да видим дали това връщане е формално или реално.

Разбира се, биха могли да се отправят и други бележки и коментари по така изложените етапи и подетапи в развитието и еволюцията на капитализма, но все пак те дават една доста добра картина на утвърдения по времето на А. Смит пазарно-демократичен капитализъм. Това обаче вече сме го направили в предходното изложение.

XVII век, която утвърждава парламентарната форма на управление и поставя през 1688 г. основите на модерния бюджет, приет от Парламента. Другата, предлагаща френската буржоазно-демократична революция, е американската от 1776 г., която освобождава Северна Америка от колониалния ѝ режим и поставя основите на новата федерална и демократична държава – САЩ.

Така, успоредно с индустриалната революция (ИР) и посочените три социално-политически революции, се укрепват основите на новото либерално-капиталистическо общество, което изгражда траен (дуалистично-диалектичен) брак или съюз между пазарната и политическата демокрация, чието холистично единство продължава и днес. За съжаление обаче от него се „роди“ и продължава да расте невиджано в новата история на света социално-икономическо неравенство, което вече придобива характер и на образователно или интелектуално неравенство.

Многочислените последователи на Платон и Христос обаче не са преставали да мечтаят и се борят, ако не за свършени, то поне за по-добри общества. За такова възможно най-добро общество обикновено се смята съвременното пазарно-демократично общество, но това е трудно да се приеме, доколкото то е създало и утвърдено невероятно социално-икономическо съотношение 1 : 99.

Съвременният капиталистически свят не само не съдейства за разрешаването, но дори задълбочи пряко свързаното с екологичната и демографска криза фундаментално противоречие на нашия свят, между нарастването на световното население, което още миналата година премина 7 и вече е 7.2 млрд. души, и намаляването на природните ресурси. В литературата се счита, че ако китайците консумират колкото американците, ресурсите, които ни предоставя планетата, няма да стигнат само за тях. Ние вече черпим над 150% от ресурсния капацитет на нашата планета и живеем все по-разточително за сметка на бъдещите поколения, т.е. за сметка на нашите деца, внуци и правнуци. Затова **не виждаме успешно бъдеще за нито една социално-политическа и икономическа система, която не би могла да се справи с това фундаментално противоречие на съвременната цивилизация.**

Изключително тревожно е, че дори самите най-известни съвременни еколози (от института „Уърлдвуоч“, базиран в САЩ) с подзаглавието на своето традиционно годишно издание – „**Все още ли е възможно УСТОЙЧИВОТО развитие?**“, изразяват огромен песимизъм. Те са разочаровани и от това, че повече се „бърбори“ и „дърдори“ за устойчиво развитие, отколкото реално се прави, а така също, че се „спестява“ информация за истинското екологично състояние на планетата, чиято криза в това отношение на все повече места в света приема характер на катастрофи¹⁴¹. На тази трагично-песимистична основа еколозите формулират идеи и предложения за придаване на по-голямо значение на общественото благо, за по-равномерно

141 Неформално се твърди, че за ликвидиране на изключително големия разлив на нефт до Флорида през 2011 г. американските биолози са създали микроби, хранещи се с нефт, които окончателно да премахнат нефтените петна от повърхността на океана. Оказало се обаче, че тези микроби, след като унищожили нефтените петна, започнали да нападат и фауната в сферата на океана, дори и хората, а водните течения вече са ги пренесли и до бреговете на Европа.

разпределение и използване на природните ресурси, за ограничаване нарастващата пропаст между бедност и богатства, дори за поставянето на минимална граница на дохода на бедните и максимален таван за доходите на богатите (с което в някаква степен те подражават на Платон, който е предлагал установяването на различия в богатствата между хората до 4-5 пъти).

Бедата е, че тези идеи на еколозите, за които споменахме по-горе, са във фундаментално противоречие с господстващата днес либерална парадигма, която смята, че пазарът ще постави всичко и всекиго на мястото му, но уви – не се получава. Впрочем получава се, но само за елита, за тези с най-големите „кесии“ или най-дебелите „портфейли“, които имат невероятни доходи и богатства, дори в огромен излишък, поради което те няма как да не стоят плътно зад тази парадигма. Под тях е средната класа, която намалява или се „топи“, а под нея масата от хора, които трудно свързват двата края и живеят в ограничения и мизерия. Може би това го е видял и разбрал и един от стълбовете на либералния капитализъм – М. Фридмън, който в едно от последните си издания (съвместно със съпругата си) – „Свободата на избора“, обосновава и защитава една доста „лява“ по същество идея за т.нар. „негативен подоходен данък“. Той е едно съчетание между личния подоходен данък и политиката на социалното осигуряване. Това ще рече, че държавата установява един социален минимален доход и ако лицето е под него, тя (държавата) ще го допълва или ще му доплаща (негативен данък), а който реализира доход над социалния минимум ще плаща нормален данък на държавата.

За съжаление тази идея на М. Фридмън (за „негативния подоходен данък“) е социално брилянтна, но освен в книгата му никъде другаде в литературата не сме срещали коментар за нея, което в определена степен е учудващо или пък нарочно е обречена на забвение. Като че ли е аналогична съдбата и на обобщаващият извод на Давоския форум на елита и формулирания от него девиз за нов капитализъм през новия век. Безспорно е обаче, че без корекция в парадигмата не могат да се очакват никакви съществени промени в системата.

Смятаме за доказани и очевидни **някои неща, които не би следвало да се пренебрегват, а именно:**

Първо, вече не по-малко от два века са в епична битка две антиподни идеологии или парадигми – за либерално-демократичен капитализъм или за централизирано тоталитарен или авторитарен социализъм, съревнованието между които оказваше положително въздействие и върху двете системи, едната от които се оказва безспорен победител – либерално-демократичният капитализъм. Тази победа му даде силен импулс да се насочи към крайно и „чисто“ либерално-капиталистическо общество, което да погълне дори и държавата. Аналогични амбиции имаше и саморазпадалия се реален социализъм – да се превърне в „чист“ световен социалистически строй. Те са по същество две нови съвременни утопии, по-гъвкавата и по-адаптивната от които се наложи над (или победи) идеологически закостенялата такава.

Второ, доказано е, включително и от Л. фон Мизес, че напълно „чисти“ общества до сега никъде и никога не е имало. Той обаче си противоречи, като твърди, че

не би могло или не би следвало да има и „смесени“ обществени системи или строеве. Ами щом до сега не е имало „чисти“ такива, те по същество са били „смесени“, но с доминация или господство на „леви“ или „десни“ техни форми и елементи. Защото крайните и „чисти“ общества не са решение, а проблем, доколкото представата за техния идеален характер им придава утопичност и едностранчивост, която е в противоречие с два универсални принципа – диалектиката и холизма. Подобни общества са от типа на идеалната държава на Платон или от идеалното Царство божие на Христос, които вече близо 2000-2400 години си остават чисти утопии. Все пак обаче ирационалността, утопията, интуицията, мечтата за нещо по-добро са чисто човешки качества. И с основание се счита, че те мотивират за критичен поглед към несъвършените общества, в които е обречен да живее несъвършеният човек (по Р. Дал) и за стремеж към подобряването им.

Трето, щом досега не е имало „чисти“ обществено-икономически строеве или общества, този неспорим факт ни задължава да се обърнем към древната азиатска религионо-философска **идея за „средния (благородния) път“**, споделяна и от Аристотел като „златна среда“, а и от други древногръцки философи – като „смесен конструктивизъм“. Още повече, че тя има и своята сполучлива съвременна реализация в лицето на кейнсианската регулирана икономика, наричана още „социална държава“, „социално пазарно стопанство“, „държава на всеобщото благоденствие“ или просто „смесена икономика“, прилагани през „30-те славни следвоенни години“ почти в целия развит свят.

Смятаме обаче, дори сме убедени, че и „средният (благородният) път“, „златната среда“ или „смесената конструкция“¹⁴², трудно биха ни извели на спасителния бряг, ако преходът към него не бъде свързан с:

- поставяне на общото над частното благо и на колективизма-алтруизма над индивидуализма-егоизма;
- акцентиране върху морала, етиката и етоса като цяло;
- усъвършенстване на демокрацията чрез разширяване на прозрачността и отговорността спрямо управляващите от управляваните.
- И едва ли би могло да има бъдеще каквото и да е общество, ако то не се справи с нарастващия по мащаби и важност демографско-екологичен проблем – все по-голямото „разминаване“ между динамичното нарастване на броя или количество на световното население (около 80 млн. души годишно) и намаляващите природни ресурси, при което сме надвишили естествено-екологичния капацитет на тяхното производство и използване със 150% и живеем за сметка на бъдещите поколения.

Всичко това, наистина, като че ли е основание да минем отвъд обществата на социализма-комунизма и капитализма, според немският екуменист, Ханс Кюнг¹⁴³. Налага се, при това като че ли сериозно, да се замислим върху неговата идея за една **еко-социална пазарна икономика**, която, според нас, заслужава твърде голямо внимание.

¹⁴² Вж.: Артог, Фр., Режим на историчност, С., 2013, издание на НБУ, с. 16, 17.

¹⁴³ Вж.: Кюнг, Х., Проект за световен етос, С., 2003, изд. „СХ“, с. 29.

И накрая бихме искали да кажем, че дуалистично-диалектичната смесена икономика или т.нар. „**среден (благороден) път**“ „златна среда“ или „смесена конструкция“ не би била враждебна към духовната страна на „духо-материята“ – човек, провокирана както от либертарианската или пазарно-фундаменталистка икономика, така и от енергийната икономика, подчинена на законите на термодинамиката.

Безспорно е, че техническият или технологическият прогрес се е развивал, особено през последните векове, почти в геометрична прогресия, което не би могло да се каже и за жизненото равнище и/или качеството на живота на хората. Светът се „смали“ до „Глобално село“, но хората не живеят така весело, спокойно, доволно, социално сплотено и с чувство за сигурност и увереност в бъдещето, което не е било чак така в миналото, вкл. и по-далечното, когато хората са били даже и по-бедни. Дори ни изглежда парадоксално в тези нови и специфични условия да се обявява за основен показател, който характеризира една съвременна държава, националното щастие, чиито дефицит като че ли расте, особено за нас – българите. В официалната класация и по този съвременен показател сме на опашката; дори вече се появи жалката мисъл/максима, че в България, за да си успял, трябва да си умрял или емигрирал...

Едва ли човечеството е изпадало в условията на по-сериозно, почти фатално изпитание, пред каквото е изправено днес. Вярно е, че човекът е обречен да бъде свободен (по Ж. П. Сартр), да притежава ограничен и несъвършен ум (според Далай Лама, К. Сейгън и др.), принуден е да живее в несъвършени общества (по Р. Дал), но и да се бори и стреми към тяхното усъвършенстване (по Фр. Шелинг), т.е. за доминация и господство на доброто над злото. Доброто до сега винаги е побеждавало злото и дано и този път успее!

СВЕТЪТ – ОТ ФУНДАМЕНТАЛНА КРИЗА КЪМ СВОЕОБРАЗНА АГОНИЯ?...

Резюме:

В настоящата студия е направен опит да се покаже и докаже, че съвременният свят е във фундаментална (всеобща) криза, обуславяща неговия хаос и дори агония. Така твърди и Световният екуменически форум, проведен в Чикаго – САЩ, през 1993 г., а оттогава досега нещата са станали значително по-сложни – още повече, че през 2007-2008 г. светът беше сполетян и от глобалната финансово-икономическа криза, която все още не е отпуснала по-осезаемо своята примка.

Първо, направен е паралел между природните и обществените кризи, като се опитваме да отговорим на въпроса: “По чии закони би следвало да живеем?” – тези на природната или на обществената вселена (по Карл Сейгън). Отговорът ни е – и на двете! Констатирали сме обаче, че както крайният или пазарно-фундаменталистският модел на пазарно стопанство и общество, така и енергийната теория и икономика, подчинена на законите на термодинамиката, аналогично на стоиците, подценяват законите на обществената и абсолютизират тези на природната вселена. Именно на тази основа се провокира, разширява и задълбочава фундаменталната криза и се върви към хаос и агония.

Разбира се, фундаменталната криза обхваща почти целия “букет” от кризи, но е обърнато специално внимание на две от тях – духовно-културната, която е най-старата и най-всеобхватната, и която е типична преди всичко за “обществената вселена”. Аналогична и приблизително адекватна на нея за “природната вселена” е екологичната криза, за която е налице опасност да се превърне в екологична катастрофа. Естествено е, че между двете вселени и характерните за тях кризи има органическо единство и взаимодействие, каквото е налице и между двете страни или същности на човека – материално-телесно-биологично-инстинктивното, и “разумно-духовното” (по Хегел). Те са израз на универсалните принципи на диалектиката и холизма.

Обърнато е внимание и на още две по-специфични кризи – в рамките на западното партньорство, главно след 1989 година. Тук сме квалифицирали и българския преход като специфична криза с характер на мирна, но полукриминална революция...

За съжаление, фундаменталната криза, обхванала и двете вселени – природната и обществената, не ни обещава нищо добро и ако не успеем да я преодолеем или поне да я ограничим, последиците могат да се окажат фатални.

THE CONTEMPORARY WORLD – FROM FUNDAMENTAL CRISIS TO ORIGINAL AGONY ?...

Abstract:

In this study we have tried to show and prove that our modern world is in a fundamental (something as universal) crisis causing chaos and even agony. It is contended also by the Global Ecumenical Forum held in Chicago, USA in 1993 but so far things have become more complicated so as in 2007 – 2008 we came upon the global financial and economic crisis holding us still in its arms.

Firstly, we make a parallel between the natural and social crises and try to answer whose laws we should follow to live - the natural or social universe laws (by Carl Sagan)? The answer is that we should follow both kinds of laws. We have established, however, that as well as the final or market fundamental model of the market economy and society so as the energy theory and economics obeying the laws of thermodynamics similar to the Stoics underestimate the laws of the social universe and absolute those of the natural one. Precisely on this basis the fundamental crisis is provoked, expanded and deepened and leads towards chaos and agony. Of course the fundamental crisis affects almost the entire “bunch of crises” but we have paid a special attention to two of them – the spiritual and cultural crisis which is the eldest and the most comprehensive and most of all which is typical for the “social universe”. Similar and approximately adequate to the spiritual and cultural crisis is the ecological crisis to “the natural universe” and there is a danger of its turning into an ecological disaster. It is natural that between both universes and their typical crises have an organic unity and interaction as there is between both sides or natures of human beings – the material-physical-biological-instinctive nature and the rational-spiritual one (by Hegel). They are an expression of the universal principles of the dialectics and Holism.

We have paid attention to two more specific crises - in the frameworks of the west partnership mainly after 1989 and we have also qualified the Bulgarian transition as a specific crisis with a nature of a peaceful semi-criminal revolution.

Unfortunately the fundamental crisis engulfing both universes - the natural and social one - bodes no good to us and if we fail to overcome or mitigate it the consequences could turn out fatal.